

ZOFIA KRATOCHWIL

Warszawa

AUGUSTIANIE W METROPOLII LWOWSKIEJ OD KOŃCA XIV DO POŁOWY XIX WIEKU

WSTĘP

Obchodziliśmy już (w r. 1975) 600-lecie powstania metropolii lwowskiej, drugiej – po gnieźnieńskiej – co do czasu erekcji i co do godności metropolii w Polsce. Faktem politycznym umożliwiającym powstanie metropolii lwowskiej było wcielenie do Polski Ziem Czerwieńskich. Układ między Kazimierzem Wielkim a Jerzym II, księciem tych ziem, zawarty w 1338 r., nadawał je Kazimierzowi w razie bezpotomnej śmierci Jerzego. Wojny z Litwą i Tatarami o dziedzictwo po księciu Jerzym, zmarłym w 1340 r., trwały do 1368 r. Kazimierz Wielki sądził prawdopodobnie, że najtrwalej złączy z Polską wcieleno do niej ziemie, tworząc katolickie struktury kościelne. Organizacja Kościoła katolickiego miała odpowiadać organizacji biskupstw Kościoła prawosławnego; uważano, że podlegały one dawniej jurysdykcji papieskiej. Początkowe plany uwzględniały poddanie biskupstw pod władzę metropolii gnieźnieńskiej, ale ważne względy wpłynęły na zmianę koncepcji. Ponieważ biskupi lubuscy wysuwali pretensje do jurysdykcji na ziemiach ruskich, papież Grzegorz XI powołał komisję biskupów do zbadania sprawy, a po zapoznaniu się z wynikami jej prac anulował te pretensje. Następnie bullą *Debitum pastoralis officii* z 13 lutego 1375 r. powołał do życia metropolię halicką z podległymi jej biskupstwami w Przemyślu, Włodzimierzu i Chełmie. Niebawem podporządkowano nowej metropolii sufraganię kamieniecką (1379-1384) i kijowską (ok. 1400). Wcześniejszą datę powstania metropolii w Haliczu sugeruje bulla papieża Grzegorza XI z 1371 r., zawiadamiająca arcybiskupa halickiego o nominacji augustianina Hinkona na biskupa włodzimierskiego po śmierci biskupa Piotra. Na ziemiach ruskich istniały bowiem katolickie biskupstwa jeszcze przed datą erekcji metropolii. Zaczęły się starania o translację stolicy metropolii do Lwowa. Przeniesienie

stolicy było w znacznym stopniu zasługą działalności organizacyjnej i duszpasterskiej arcybiskupa Jakuba Strzemię (zm. 1409) i jego następcy, Mikołaja Trąby, późniejszego prymasa Polski. Bulla *In eminenti specula militantis Ecclesiae* z 28 sierpnia 1412 r. przenosiła stolicę metropolii do Lwowa, nadając jej nazwę „lwowskiej”. Zgodnie z postanowieniem bulli granice metropolii objęły, poza archidiecezją lwowską, następujące diecezje: przemyską, chełmską, kamieniecką, kijowską, włodzimierską i bakowską (w Mołdawii). Faktyczne przeniesienie nastąpiło w 1414 r.¹

Erekcja metropolii lwowskiej rozpoczęła drugi etap działalności Kościoła łacińskiego na ziemiach wschodnich – kontynuując spuściznę poprzednich wieków. Dominikanie mieli tam stałych kapłanów już w XII-XIII w., a franciszkanie osiedlili się około 1235 r. w Przemyślu, a następnie we Lwowie i Haliczu²

Zakon augustianów wywodzi się z grup eremickich, które połączyły się we Włoszech w 1256 r. Papież Grzegorz XI bullą *Licet Ecclesiae* potwierdził nowo utworzony zakon i nadał mu regułę św. Augustyna, a papież Bonifacy VIII w 1303 r. zaliczył go do zakonów żebrzących, z możliwością przyjmowania zapisów. Już od schyłku średniowiecza był to jeden z najprężniejszych zakonów w Europie. W XIV w. liczył około 8 tysięcy członków. Po okresowym załamaniu osiągnął w XVII w. liczbę 30 tysięcy członków.

Na ziemiach polskich Pomorza, Prus i Śląska powstało w XIII w. dziesięć klasztorów, które należały do prowincji niemieckich. W XIV w. przybyły dalsze fundacje, m.in. w Krakowie i Warszawie. Ekspansja zakonu osłabła w XV w., a zanikła zupełnie w XVI w. Kryzys życia zakonnego spowodowała reformacja protestancka po wystąpieniach Marcina Lutra, członka zakonu augustianów. Konwenty na Pomorzu, Prusach i Śląsku upadły; inne doznały uszczerbków. Pozytywnym zjawiskiem była polonizacja prowincji zakonów, w sensie dostosowania ich granic do granic państwa. Z zachowanych od zniszczenia klasztorów augustiańskich utworzono w 1547 r. prowincję polską. Stan zakonu w Polsce był zatrważający: w 1580 r. zakon liczył zaledwie 10 kapłanów. Na ożywienie życia zakonnego wpłynęła reforma przeprowadzana w Kościele po Soborze Trydenckim (1545-1563) oraz wizytacje generalne

¹ M. R e c h o w i c z, *Sześćsetlecie założenia metropolii łacińskiej halicko-lwowskiej*, „Studia Lubaczoviensia” (dalej: SLubacz) 1(1983), s. 151-154; B. K u m o r, *Granice metropolii i diecezji polskich (966-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” Lublin 18-23 (1969-1971), s. 108-120 (nadb.); T. S i l n i c k i, *Nowe diecezje i metropolia lwowska*, [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, pod red. B. Kumora i Z. Obertyńskiego (dalej: HKP), t. I, cz. 1, Poznań 1974, s. 396-397.

² M. J a g u s z, *Polskie misje na Rusi*, w: HKP, t. I, cz. 1, s. 193-194.

podjęte na początku XVII w. Powstały nowe fundacje, zwłaszcza na wschodzie Rzeczypospolitej, w metropolii lwowskiej³

Temat pracy dotyczy zakonu augustianów na ziemiach należących do metropolii lwowskiej. W treści artykułu wyróżniono dwie części. W pierwszej omówiono działalność klasztorów według następujących zagadnień: fundatorowie, charakter miejscowości, w których znajdowały się siedziby klasztorów, liczebność konwentów, ich przekrój osobowy, zasobność, w końcu życie zakonne i duszpasterstwo. Drugą część poświęcono bardziej szczegółowemu opisaniu klasztoru lwowskiego. Władze polskiej prowincji augustianów miały nadzieję, że klasztor we Lwowie, najznacniejszym mieście na wschodnich terenach Polski i stolicy metropolii, osiągnie rangę konwentów krakowskiego i warszawskiego, które były siedzibami nowicjatów i studiów. W rozdziale drugim starałam się odpowiedzieć na pytanie, na ile spełniły się te zamiary i na czym polegała rola klasztoru osadzonego w centrum politycznym i kościelnym wschodnich ziem Rzeczypospolitej.

Źródła rękopiśmienne do pracy znajdują się w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Narodowej w Warszawie w zespole Akt kapituł prowincjalnych (dalej: ZbSp BN akc. 6385), w Archiwum Państwowym w Krakowie w zespole Augustianie (APKr Aug), w Archiwum Metropolitalnym Lwowskim w Lubaczowie w zespole Akt konsystorskich (AALw KK), w Archiwum Archidiecezjalnym w Lublinie w zespole Akt Diecezji Chełmskiej (AALb ADCh) oraz w Archiwum Parafialnym w Orchówku (APrOr). Źródła drukowane będą podane w przypisach.

I. KLASZTORY AUGUSTIAŃSKIE METROPOLII LWOWSKIEJ

1. Fundatorowie

W średniowieczu fundatorami klasztorów byli zazwyczaj panujący, później szlachta i magnaci, poza tym osoby lub instytucje kościelne. W XIII w. klasztory augustiańskie na ziemiach polskich Pomorza, Prus i Śląska założyli książęta pomorscy (4), margrabiowie brandenburscy (2), mistrzowie krzyżacy (3), biskup (1). Na przełomie XIV i XV w. ufundowali konwenty królowie:

³ E. S o k o ł o w s k i, *Augustianie-Eremici*, I. *Geneza i dzieje*, [w:] *Encyklopedia Katolicka* (dalej: EK), t. 1, Lublin 1973, kol. 1073-1075; J. K o w a ł c z y k, *Augustianie-Eremici*, III. *W Polsce*, [w:] tamże, kol. 1076-1077; J. K ł o c z o w s k i, *Zakony męskie w Polsce w XVI-XVIII wieku*, [w:] *Kościół w Polsce*, pod red. J. Kłoczowskiego (dalej: KwP), t. II, Kraków 1969, s. 498.

Kazimierz Wielki – w Krakowie i Wieluniu, Władysław Jagiełło – w Olkuszu, Krasnymstawie i Pilźnie, a wielki książę Witold – w Brześciu. Dwa z nich: Krasnystaw i Brześć, leżały na terenie metropolii lwowskiej. Następne powstały tam dopiero w XVII w.⁴

W różny sposób przebiegał proces powstawania fundacji. Niekiedy fundatorowie sprowadzali zakonników do swoich dóbr, w których istniał już kościół, jak np. w Orchowie czy Kodni i Narodyczach. Kiedy indziej należało kościół dopiero budować. Sprawa zatwierdzenia propozycji fundatorów zaczynała się od narady definitorium (zarządu prowincjalnego). W wypadku klasztoru w Zaturcach przebiegała np. następująco: Prowincjał Paweł z Krasnegostawu przedstawił definitorem zebranych na kapitule prowincjalnej 31 października 1620 r. wniosek, czy należy przyjąć fundację. Przyjęto go jednogłośnie. Podobnie zarząd zgodził się w r. 1676 na przyjęcie fundacji w Witkowie, zaproponowanej przez Wacława i Annę Lanckorońskich⁵

Drugi etap starań stanowiła aprobatą ze strony generała zakonu. Generał Mikołaj Oliva dnia 25 kwietnia 1676 r. w piśmie do prowincjała Amadeusza Małaczyńskiego wyraził swą radość z powodu jego gorliwości i troski o prowincję. Udzielał aprobaty na przyjęcie „pobożnego daru [Witkowa], składając dzięki wielmożnym fundatorom”

Dnia 25 listopada 1695 r. prowincjał Chryzostom Gołębiowski skierował petycję do generała Antoniego Pacinusa o zatwierdzenie fundacji w Radziechowie, ofiarowanej przez kanonika chełmskiego Wojciecha Rostkowskiego, oraz w Mauryczynie, zaproponowanej przez łowczego bełskiego Kazimierza Głogowskiego⁶.

Następowały dalsze kroki. Definitoryzy uchwalili w 1696 r. wysłanie dwóch komisarzy do Radziechowa celem zbadania warunków utworzenia wspólnoty, określenia jej liczebności, możliwości wyżywienia⁷

Układy między dwiema stronami: fundatorów i władz zakonu, często nie obchodziły się bez wzajemnego wysuwania kontrowersyjnych warunków. Na kapitule w 1646 r. uchwalono, by Krzysztofowi Tyszkiewiczowi, wojewodzicowi brzeskiemu, odpowiedzieć: „klasztor i kościół w Kodni zostaną przyjęte, gdy zapisze [...] wyznaczoną wieś na utrzymanie – pro provisione, i to jak najszybciej, a nie inaczej” Niedługo potem ponowiono żądanie:

⁴ J. K ł o c z o w s k i, *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, [w:] KwP, t. I, Kraków 1966, s. 470; G. U t h, *Szkic historyczno-biograficzny Zakonu Augustiańskiego w Polsce*, Kraków 1930, s. 63-72.

⁵ Zbiory Specjalne Biblioteki Narodowej w Warszawie (dalej: ZbSp BN), sygn. akc. 6385, k. 51 (1620); k. 401 (1676); U t h, dz. cyt., s. 200.

⁶ ZbSp BN, sygn. akc. 6385, k. 308 (1676); k. 604 (1695).

⁷ Tamże, k. 631 (1696).

Tabela 1. Fundatorowie klasztorów augustiańskich w metropolii lwowskiej w XVII i XVIII wieku

Lp.	Miejscowość	Rok erekcji	Fundatorowie
1	Orchów	1610	Mikołaj Iwicki i Zofia z Krupskich
2	Zaturce	1620	Jan Łahodowski, kasztelan wołyński
3	Założce	1639	Jeremi Wiśniowiecki, książę, wojewoda ruski
4	Lwów	1641	Piotr Minoga i Elżbieta z Sienna
5	Kodnia	1646	Krzysztof Tyszkiewicz, wojewodzie brzeski
6	Witków	1676	Wacław Lanckoroński, kasztelan halicki, rotmistrz królewski, i Anna z Wielhorskich
7	Radziechów	1690	Wojciech Rostkowski, kanonik, kustosz chełmski
8	Mauryczyn	1696	Kazimierz Maurycy Głogowski, łowczy bełski
9	Gizów	1706	Samuel Giza, podstoli nowogrodzki
10	Żydaczów	1708	Franciszek Jan Dzieduszycki, wojewoda podolski
11	Narodycze	1763	Michał Pausza, stolnik kijowski, podkomorzy owrucki

Źródła: A. B o n i e c k i, *Herbarz polski*, t. VI, Warszawa 1903, s. 103 (Mauryczyn); t. XIII, Warszawa 1909, s. 331, 349 (Witków); t. XV, Warszawa 1912, s. 161-163 (Zaturce); *Encyklopedia popularna PWN*, Warszawa 1982, s. 857 (Założce); PSB, t. VI, Kraków 1948, s. 107-108 (Żydaczów); t. XXV, s. 519-520 (Narodycze); *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Źródła dziejowe*, oprac. A. Jabłonowski, t. XIX, s. 33, 71 (Zaturce); t. XXI, s. 335, 357, 595 (Kodnia); t. XVIII/2 s. 200 (Lwów); AALw, sygn. KK 6, k. 542v. (Lwów); ZbSp BN, sygn. akc. 6385, k. 135, 137v. (Kodnia, Założce); k. 401 (Witków); k. 634 (Mauryczyn); k. 609 (Radziechów); M. K o r o l k o, *Cudowny obraz Matki Boskiej Pocieszenia w kościele parafialnym oo. kapucynów we Włodawie-Orchówku*, Warszawa 1987, s. 11 (Orchów); G. U t h, *Szkic historyczno-biograficzny Zakonu Augustiańskiego w Polsce*, Kraków 1930, passim; Z. K r a t o c h w i l, *Sanktuarium maryjne w Orchówku nad Bugiem. Parafia augustiańska w latach 1610-1864*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 62(1993), nr 3, s. 100 (Orchów).

„jeżeli fundator nie przekaze wsi na utrzymanie braci – jak obiecał – trzeba będzie wycofać zakonników z Kodni i umieścić ich w innych konwentach”⁸.

Kapituła prowincjalna w 1673 r. zalecała, by „ojcowie własnym przemyślem i zręcznością wpłynęli na polepszenie zapisu fundatorki” klasztoru witkowskiego, a także „na uspokojenie protestów ze strony krewnych”⁹

Starano się też o polepszenie zapisu (1708) dla klasztoru w Żydaczowie, mianowicie by wieś Smolon została oddana zakonnikom jako dziedziczna, a nie jako dzierżawna. Tę sprawę sporną miał załatwić przeor Tomasz Lincy. Stanisław Jerzy Dzieduszycki obiecał zapis poprawić. Fundacja długo czekała na ostateczne urządzenie. W r. 1730 S. J. Dzieduszycki zbudował kościół, a

⁸ Tamże, k. 135, 137v. (1646).

⁹ Tamże, k. 302v. (1673).

w 1759 r. władze archidiecezji lwowskiej wydały dekret erekcyjny z włączeniem dóbr do nietykalnej własności Kościoła¹⁰

Fundatorzy też stawiali swoje żądania, np. powiększenia liczby kapłanów w Zaturcach. Gdy spełniono życzenie, kapituła w r. 1646 zakazała jednak powiększania okręgu otaczającego Zaturce dla zbierania jałmużny w ramach kwesty¹¹ Wytyczanie okręgów należących do danych kościołów było praktykowane, gdy jeszcze sieć parafialna nie była ściśle określona.

Zdarzało się, że wyznaczoną fundację przenoszono z jednego miejsca na drugie. Tak było we Lwowie i Żydaczowie. O Lwowie będzie jeszcze mowa niżej. Inna fundacja miała powstać w Kosowie, majątku Dzieduszyckich. W aktach kapitulnych wspomina ją jako „fundatio Cossoviana” Franciszek Jan Dzieduszycki przeniósł ją do Żydaczowa¹².

W czasie funkcjonowania klasztorów zmieniali się fundatorowie. Fundację realizowali bądź uzupełniali potomkowie tego samego rodu lub innego, gdy dobra przechodziły na jego własność drogą sprzedaży lub dziedziczenia.

Założce były fundacją rodu Wiśniowieckich. Kapituła w r. 1646 zanotowała istnienie „kościół w mieście Założce oraz świeżo zbudowanego klasztoru” Dotacja uczyniona przez księcia Jeremiego, wojewodę ruskiego, miała być prawnie przekazana, gdy małoletni książęta (synowie Jeremiego), dojdą do pełnoletności¹³ Rzeczywiście uzupełnienia zapisu dokonali bracia Wiśniowieccy, m.in. Dymitr Jerzy, hetman wielki koronny od r. 1676. Dla dwóch kapłanów i jednego brata wyznaczili jeden łan ziemi oraz pewną roczną annonę „na wyżywienie i potrzeby kościoła – pro victu et Ecclesiae necessariis” Dodali przy tym 300 florenów na mszę śpiewaną w niedzielę i czytaną w piątek¹⁴.

W 1759 r. dokonał „aukcji fundacji Wiszniowieckich” późniejszy właściciel dóbr Założce – Stanisław Potocki, wojewoda poznański, syn Józefa, kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego. Według woli ojca zapisał sumę 67 tys. florenów i dwie wsie: Smykowce i Czermielów, na utrzymanie 12 zakonników. Jego żona Helena z Zamoyskich ufundowała przytułek (szpi-

¹⁰ Archiwum Państwowe w Krakowie, zespół Augustianie (dalej: APKr Aug), sygn. 39 s. 328 (1717); sygn. 42, s. 55-57 (1759).

¹¹ ZbSp BN, sygn. akc. 6385, k. 134v.

¹² APKr Aug, sygn. 39, s. 163 (1708).

¹³ ZbSp BN, sygn. akc. 6385, k. 134-135.

¹⁴ APKr Aug, sygn. 40, s. 233; Lu.Dz., *Założce*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów sąsiednich* (dalej: SGK), t. XIV, Warszawa 1895, s. 354-355; *Encyklopedia popularna PWN*, Warszawa 1982, s. 857: Wiśniowiecki Jeremi Michał, książę, 1612-1651, ojciec Michała Korybuta; Wiśniowiecki Dymitr Jerzy, książę, 1631-1682, hetman w. kor.

tal) dla ubogich. Prowincjał Norbert Solikowski podczas drugiej wizytacji w 1767 r. wezwał zakonników do naprawy ksenodochium i utrzymania biednych, jak długo wsie Smykowce i Czermielów będą w posiadaniu klasztoru¹⁵

Stosunki zakonników z fundatorami były pełne kurtuazji. W r. 1713 prowincjał zalecił, by w Założcach dla wygody osób szlacheckiego stanu odprawiać niedzielną mszę św. o godzinie 10 lub później¹⁶. Z okazji wizytacji klasztoru żydaczowskiego w 1717 r. prowincjał odwiedził S. J. Dzieduszyckiego, pana „na Sokołowie i Kosowie”. Inny wizytator, będąc w r. 1741 w Założcach, udał się do Józefa Potockiego, hetmana koronnego, a ponieważ go nie zastał, złożył uszanowanie jego synowi Stanisławowi, wojewodzie smoleńskiemu, wręczając mu agregację otrzymaną od generała zakonu, jedną dla ojca i jego małżonki, drugą dla niego samego. Również w r. 1761 prowincjał złożył „homagium fundatorowi w Bugaczowcach”¹⁷

2. Siedziby konwentów

Różnej rangi pod względem wielkości, liczby mieszkańców, znaczenia historycznego były miejscowości, w których znajdowały się klasztory augustiańskie: miasta (*civitates*), miasteczka (*oppida*), wsie (*villae*), określone wyrazami imiona, sioła, dobra ziemskie. Charakter danej osady zmieniał się z czasem, ze wsi wyrastało miasteczko, a miasteczko traciło prawa miejskie.

Krasnystaw i Brześć to miasta na prawie średniowiecznym, magdeburskim (1394, 1390), nadanym przez Władysława Jagiełłę. W Krasnymstawie był zamek z czasów Kazimierza Wielkiego, znajdowała się siedziba katedry diecezji chełmskiej od 1490 r. W 1569 r. stało w mieście 205 domów murowanych¹⁸. Brześć „należał do onych grodów czerwieńskich, jakie sobie – po-

¹⁵ APKr Aug, sygn. 42, s. 134-136 (1759); s. 78 (1767); Br. R., *Smykowce*, [w:] SGKP, t. X, Warszawa 1889, s. 926: Smykowce, par. Czermielów, dawniej własność Franciszka Potockiego, woj. poznańskiego; H. D y m n i c k a W o ł o s z y ń s k a, *Potocki Stanisław*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. XXVIII, s. 156-158: P. S. (1698-1760), woj. smoleński, kijowski, poznański, syn Józefa, hetmana w. kor.; A. L i n k L e s z c z e w s k i, *Potocki Józef*, [w:] PSB, t. XXVIII, s. 59-72: P. J. (1673-1751).

¹⁶ APKr Aug, sygn. 39, s. 247-248 (1713).

¹⁷ Tamże, s. 328 (1717); sygn. 40, s. 438-439 (1741); sygn. 42, s. 19 (1761); K. P i w a r s k i, *Dzieduszycki Franciszek Jan*, [w:] PSB, t. VI, Kraków 1948, s. 107-108: Dzieduszycki F. J., zm. 1714, uczestnik kampanii wiedeńskiej, starosta żydaczowski (od 1662), woj. podolski (od 1684), 1694 oddał starostwo synowi J. Stanisławowi; W. K o n o p c z y ń s k i, *Dzieduszycki Jerzy Stanisław*, [w:] PSB, t. VI, s. 109-111: D. J. S. (1670-1730), łowczy w. kor., koniuszy w. kor.

¹⁸ F. M. S., *Krasnystaw*, [w:] *Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda* (dalej: EncOrg), t. XVI, Warszawa 1864, s. 19; L. R., *Krasnystaw*, [w:] SGKP, t. IV, Warszawa 1883, s. 641-642.

cząwszy od Włodzimierza i Bolesława nieustannie Ruś i Lachy wzajem wydierały” Po wojnie z Lubartem pozostał ostatecznie przy Litwie. Początkowo należał do województwa trockiego, a od 1569 r. stał się stolicą wojewódzką. W r. 1726 na synodzie diecezji łuckiej utworzono z części diecezji oddzielną diecezję brzeską¹⁹

Lwów – to stolica ziemi lwowskiej w województwie ruskim i stolica metropolii powstałej w 1375 r., przeniesionej z Halicza w latach 1412-1414. „W 1405 r. miał rodzin 597, głów 2980, razem z żydami i czeladzią 4000, w 1776 r. – 29 500”²⁰.

Miastem był Żydaczów, stolica starostwa grodowego, który miał średnio-wieczny zamek obronny²¹

Małe miasta – to Kodnia w województwie kijowskim i Orchów w województwie ruskim. Właścicielami Kodni byli Tyszkiewiczowie: Frydrych (1592), Eustachy (1602), Józef Martynowicz (1609), Ostafian (1613-1619)²². Orchów był własnością Krupskich, potem Iwickich. Parafię fundowali Krupscy w 1507 r.²³

Witków, Założce i Zaturce początkowo były wsiami, które z czasem uzyskały status miasteczek. W Założcach w drugiej połowie XVI w. Wiśniowieccy zbudowali zamek. W XVII w. Założce przeszły na własność Potoczkich, później Dzieduszyckich. Zaturce to własność Wasilija Hullewicza, wojskiego włodzimierskiego w XVI w., później Łahodowskich²⁴.

Narodycze, dobra ziemskie, należały do Jelców, „ziemian znaczniejszych” w XVI w.²⁵ Radziechów był notowany w XIX w. jako „sioło skarbowe [...], ma 55 chat”²⁶.

¹⁹ EncOrg, t. IV, Warszawa 1860, s. 465-467; *Brześć Litewski*, [w:] SGKP, t. I, Warszawa 1880, s. 399-404; Brześć Litewski; T. D ł u g o s z, *Sieć parafialna diecezji łuckiej w 1726 roku*, „Studia Varsaviensia”, Warszawa, I (1961), nr 1, s. 21.

²⁰ *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Źródła dziejowe*, oprac. A. Jabłonowski (dalej: ŹrDz), t. XVIII/2, *Ziemie ruskie, Ruś Czerwona*, Warszawa 1903, s. 200.

²¹ Lu. Dz., *Żydaczów*, [w:] SGKP, t. XIV, Warszawa, 1895, s. 880.

²² *Kodnia*, [w:] SGKP, t. IV, s. 241; ŹrDz, t. XXI, *Ziemie ruskie, Ukraina*, Warszawa 1894, s. 7, 75, 146.

²³ M. K o r o ł k o, *Cudowny obraz Matki Bożej Pocieszenia w kościele parafialnym oo. Kapucynów we Włodawie-Orchówku*, Warszawa 1987, s. 6, 10; Z. K r a t o c h w i ł, *Sanktuarium maryjne w Orchówku nad Bugiem. Parafia augustiańska w latach 1610-1864*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 62(1993), nr 3, s. 98-100.

²⁴ Lu. Dz., *Witków*, [w:] SGKP, t. XIII, Warszawa 1893, s. 667; Lu. Dz., *Założce*, [w:] SGKP, t. XIV, Warszawa 1895, s. 354-355; ŹrDz, t. XIX, *Ziemie ruskie, Wołyń i Podole*, Warszawa 1889, s. 33, 71.

²⁵ ŹrDz, t. XXI, s. 335, 357, 595.

²⁶ A. K. Ł., *Radziechów*, [w:] SGKP, t. IX, Warszawa 1888, s. 462; Mapa WIG, Warszawa 1928, nr 66, Skala 1:300 000.

Tabela 2. Klasztory augustiańskie na terenie metropolii lwowskiej
Położenie w obrębie państwowych podziałów administracyjnych

Miejscowość	Rodzaj	Województwo	Ziemia	Powiat	Źródło
Brześć	miasto	trockie do 1569 brzeskie od 1569		brzeski	SGKP, t. I, s. 399-404
Kodnia	miasteczko	kijowskie		żytomierski	K u m o r, <i>Granice</i> , s. 391; Z a ł u s k i,
Krasnystaw	miasto	ruskie	chelmska	krasnostawski	<i>Statuta</i>
Lwów	miasto	ruskie	lwowska	lwowski	SGKP, t. IV, s. 641-644, <i>ŹrDz</i> , XVIII/1, s. 192
Narodycze	wieś	kijowskie		owrucki	<i>ŹrDz</i> , XVIII/2, s. 199
Orchów	miasteczko	ruskie	chelmska	chelmski	K u m o r, <i>Granice</i> , 479; Z a ł u s k i, <i>Statuta</i>
Radziechów	wieś	bełskie	bełska	buski	<i>ŹrDz</i> , XVIII/2, s. 176, 184
Witków	wieś	bełskie	bełska	bełski	<i>Tamże</i> , s. 246-248
Założe	miasteczko	ruskie	lwowska	bełski	<i>ŹrDz</i> , XVIII/1, s. 203-204
Zaturce	wieś	wołyńskie	wołyńska	włodzimierski	<i>ŹrDz</i> , XVIII/2, s. 155, 159
Żydaczów	miasto	ruskie	lwowska	żydaczowski	<i>ŹrDz</i> , XIX, s. 71, 33 <i>ŹrDz</i> , XVIII/2, s. 200

Do najliczebniejszych w XVII-XVIII w. należały klasztory w miastach katedralnych – Lwowie i Krasnymstawie; mieszkało w nich około 10 zakonników. Najmniej liczebne były Założce, Kodnia i Orchów, gdzie było po 4-5 zakonników. Podział na mniejsze i większe konwenty podano w korespondencji z Rzymu w r. 1786: „konwenty – warszawski, krakowski, wileński, brzeski, ciechanowski, wieluński, lubelski, krasnostawski, zaturcki i radziechowski są większemi, mniejszemi zaś – rawski, olkuski, książski, narodyczowski, kodnieński, orchowski i chojnicki”²⁷ Wykaz ten jest, co prawda, niepełny (brak w nim skasowanych pod zaborem austriackim klasztorów: lwowskiego, żydaczowskiego i witkowskiego), ale potwierdza dane zawarte w tabeli 3, a równocześnie daje możliwość porównania klasztorów obu metropolii.

Tabela 3. Liczba zakonników w klasztorach augustiańskich metropolii lwowskiej w latach 1652-1795

Lp	Miejscowość	1652	1691	1719	1746	1773	1777	1790	1795
1	Krasnystaw	12	11	7	7	10	10	8	10
2	Brześć	6	9	11	11	12	10	9	12
3	Orchów	4	4	4	4	6	7	5	4
4	Zaturce	8	6	6	6	11	9	10	7
5	Założce	4	3	4	4	14	16	–	–
6	Lwów	10	10		7	9	10	–	–
7	Kodnia	–		5	5	12	9	9	6
8	Witków	–	7	7	7	9	7	–	–
9	Radziechów	5				5	4	5	5
10	Żydaczów	–	–			7	4	–	–
11	Narodycze	–	–	–	–	6	6	5	6

Źródła: ZbSp BN, sygn. akc. 6385, k. 158-159 (1652), k. 594-597 (1691); APKr Aug, sygn. 40, k. 64-67 (1719), k. 596-601 (1746); sygn. 42, k. 304-311 (1773), k. 478-481 (1777); sygn. 86, k. 12 (1790), k. 25 (1795).

Skład osobowy poszczególnych klasztorów był zależny od zadań, jakie one pełniły. Na kapitułach prowincjalnych wyznaczano dla klasztorów obsadę urzędów: przeora, kaznodziei, spowiednika, zakrystiana, organisty, kwestarza. W większych konwentach była funkcja podprzeora, w małych urzędy były kumulowane w ręku niewielu członków. W niektórych domach wymieniano specyficzne stanowiska, np. w Krasnymstawie – kaznodziei katedralnego,

²⁷ U t h, dz. cyt., s. 157.

profesora teologii, kapelana wojewody czernihowskiego, we Lwowie – spowiednika mniszek²⁸.

Zasobność konwentów ilustruje m.in. wysokość składek wpłacanych na cele prowincji. Według uchwały zarządu prowincjalnego powziętej na kapitule w r. 1655 składkę na potrzeby prowincjała w wysokości 300 florenów miały płacić konwenty w Krakowie, Warszawie i Brześciu; 70 florenów – klasztor w Zaturcach, 60 florenów – klasztor w Krasnymstawie, 20 florenów – klasztor w Orchowie. Lwów, Założce i Kodnia były wolne od „kontrybucji ob tenuitate maximam proventuum” Składka na sporządzenie księgi arcybractwa Pocieszenia NMP uchwalona w 1682 r. wynosiła dla Krakowa i Warszawy po 20 florenów, dla innych klasztorów – po 6, a dla Orchowa, Książa i Chojnic – po 3 floreny. Przykłady te potwierdzają, że klasztory w Orchowie, Kodni i Założcach, a nawet we Lwowie, należały do biednych. Prowincjał Szymon Górski, powracając z wizytacji w r. 1775, napisał „o wielkim ubóstwie klasztoru w Narodyczach”²⁹

3. Duszpasterstwo

Charakter duszpasterstwa augustianów był zależny od funkcji powierzonej konwentom. Cztery klasztory spośród kilkunastu miały kościoły parafialne, a jeden – filialny. Parafie w metropolii lwowskiej to Orchów (Orchówek) w diecezji chełmskiej, Zaturce w diecezji łuckiej, Kodnia i Narodycze w diecezji kijowskiej. W Witkowie była filia parafii Stanin w diecezji chełmskiej.

Niewielka liczba parafii zakonnych w Polsce była skutkiem tego, że od średniowiecza istniała stosunkowo gęsta sieć parafialna. Inny motyw – niechęć kleru diecezjalnego, znany na Zachodzie Europy, nie występował w Polsce tak ostro. Metropolia lwowska, w przeciwieństwie do gnieźnieńskiej, była raczej terenem misyjnym. Zadania duszpasterskie były nastawione na możliwość pojednania z prawosławiem³⁰

Parafia orchowska wchodziła w skład dekanatu chełmskiego, jednego z 6 dekanatów diecezji. Z chwilą przejęcia parafii przez augustianów (1610) należało do niej miasto Orchów oraz wsie Okunin i Orchówek. Biskup Jan

²⁸ ZbSp BN, sygn. akc. 6385, k. 500 (1682); k. 551 (1688); k. 181 (1661); k. 190v. (1664); k. 508 (1685).

²⁹ Tamże, k. 167 (1655); k. 502 (1682); APKr Aug, sygn. 42, s. 389 (1775).

³⁰ K ł o c z o w s k i, *Zakony na ziemiach polskich*, s. 470; H. E. W y c z a w s k i, *Augustiańska parafia w Radomyślu nad Sanem*, Warszawa 1964, s. 5.

Feliks Szaniawski, wizytujący parafię w r. 1729, wymienił miasto Orchów i 5 wsi: Orchówek, Okuninkę, Lutę, Sobibór i Żłobek³¹

Parafia Zaturce w dekanacie włodzimierskim diecezji łuckiej obejmowała w 1728 r. 9 wsi³².

Parafia Kodnia jest wymieniona w 1767 r. jako jedna z 10 parafii dekanatu żytomierskiego, przy czym aż 5 z nich było w zarządzie zakonników. Parafia Narodycze należała do dekanatu owruckiego, który liczył 10 parafii, w tym 4 zakonne. W każdym ze wspomnianych dekanatów dominikanie mieli po 2 parafie, karmelici bosci i trzewicki, paulini – po jednej, poza tym jedną jezuitę³³

Biskup chełmski Stanisław Święcicki oddał około 1689 r. konwentowi w Witkowie zniszczoną przez wojnę parafię Stanin wraz z całym uposażeniem. Klasztor miał obowiązek odrestaurować kościół ewentualnie na razie zbudować kaplicę, by można było w niej odprawiać msze św. i sprawować sakramenty. Był to jeden z przykładów praktyki stosowanej na terenach zniszczonych przez wojny, zgodnie z bullą Leona X i dekretami Soboru Trydenckiego, zezwalającymi na łączenie kościołów uboższych z bogatszymi³⁴

Parafie realizowały program reform podjętych przez Sobór Trydencki (1545-1563). Program przeanalizowany i dostosowany za pośrednictwem synodów prowincjonalnych i diecezjalnych do specyficznych warunków w Polsce i w metropolii lwowskiej przekazywali biskupi i dziekani podczas wizytacji parafii.

W metropolii lwowskiej na przestrzeni czterech wieków jej istnienia odbyło się 7 synodów prowincjonalnych oraz 8 archidiecezjalnych. W diecezji chełmskiej w XVII w. przeprowadzono 7 synodów oraz jeden w w. XVIII (1717). Znane są statuty 5 synodów. W diecezji łuckiej w XVI-XVIII w. odprawiono 14 synodów. Uchwały 8 synodów są znane częściowo lub w całości. W diecezji kijowskiej odbył się tylko jeden synod – w Berdyczowie

³¹ Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie, Akta diecezji chełmskiej (dalej: AALb ADCh), sygn. 149, k. 116v.; tamże, sygn. 154, k. 425; K r a t o c h w i l, dz. cyt., s. 107.

³² D ł u g o s z, dz. cyt., s. 8.

³³ J. A. Z a ł u s k i, *Statuta synodalia dioecesis Kiioviensis*, Culmae 1764 (D2v) Series Ecclesiarum et Cleri Dioecesis Kiioviensis, (E1r) Kodnia, Głębockie Viduae, sub cura PP. Augustinianorum, Prior Hieron. Sadzikowski; (E1v) Narodycze, Pausza Dapiferi Kiioviensis sub cura PP. Augustinianorum, Nepom. Modelski; K u m o r, dz. cyt., s. 479.

³⁴ ZbSp BN, sygn. akc. 6385, k. 559 (1689): cum ex gratia Illustrissimi et Reverendissimi in Święcice Święcicki Episcopi Chełmensis incorporata sit Ecclesia Parochialis in villa Staniny sita Conventui Vitcoviensi cum omnibus pertinentiis [...] paramentis [...]; P. N i t e c k i, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, s. 205: Stanisław Święcicki, kanonik regularny, biskup chełmski 1677-1696 (zm.); J. K r ę t o s z, *Sieć parafialna archidiecezji lwowskiej obrządku tacińskiego do 1772 roku*, SŁubacz I 1983, s. 97.

(1762). Statuty zostały wydane w Chełmnie – Culmae (1764). Według niektórych historyków pierwszy synod odbył się w 1640 r.³⁵

Na terenie metropolii lwowskiej ważną rolę w duszpasterstwie odgrywała kwestia różnicy wyznań i obrządków. Niekiedy w obrębie jednej parafii był kościół rzymskokatolicki oraz cerkiew unicka czy prawosławna. Unia brzeska (1596) załatwiła sprawę połowicznie. Część ludności przyjęła obrządek grecki (unicy), reszta pozostała przy prawosławiu. Kościół prawosławny utracił hierarchię i uznanie ze strony państwa. Odzyskał je za panowania Władysława IV. Ogłoszone przez niego normy dawały prawosławiu swobodę kultu.

Po wojnach drugiej połowy XVII w. stolica metropolii kijowskiej znalazła się w Rosji, prawosławna metropolia została związana z patriarchatem moskiewskim. Składała się z diecezji lwowskiej, łuckiej, przemyskiej i mścisławskiej. Na przełomie XVII i XVIII w. przyjęły unię z Rzymem diecezje Rusi Czerwonej – lwowska, przemyska i łucka. Ustawy z r. 1717 i 1733 dyskryminowały dysydentów – w tym przypadku dyzunitów – przez zakazy wznoszenia nowych świątyń, odprawiania publicznych nabożeństw, udziału w życiu politycznym. Zmiany na lepsze w dziedzinie polityczno-prawnej zapowiadały uchwały Sejmu Czteroletniego, ale Targowica i następne wypadki je zniweczyły. Współżycie obu obrządków katolickich było na ogół poprawne, ale utrudniały je różnice majątkowe i spory na tle zmiany obrządku³⁶

W drugiej połowie XVII w. narastały jednak nieporozumienia między duchowieństwem obu obrządków katolickich. Synody chełmskie zalecały ograniczanie kontaktów w dziedzinie udzielania sakramentów. Synod z 1717 r. pozwalał, by kapłani unicy udzielali łacinnikom sakramentów w niebezpieczeństwie śmierci. W Orchowie funkcjonował kościół rzymskokatolicki augustianów i poprawosławna (od 1503) cerkiew unicka. Stosunki między pasterzami obu obrządków układały się poprawnie. Są ślady udzielania chrztu *in necessitate* i występowania unitów w roli rodziców chrzestnych dzieci łacinników. Księgi metrykalne orchowskie z końca XVIII w. wykazują prze-

³⁵ J. K r ę t o s z, *Organizacja archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego od XV wieku do 1772 roku*, Lublin 1986, s. 129; J. S a w i c k i, *Synody diecezji łuckiej i ich statuty*, [w:] *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, III, Warszawa 1949, s. 3-53; X. K. N., *Kijowskie biskupstwo obrządku łacińskiego*, [w:] *Encyklopedia kościelna*, pod red. M. Nowodworskiego (dalej EKOść), t. X, Warszawa 1877, s. 334.

³⁶ T. Ś l i w a, *Kościół prawosławny w Rzeczypospolitej w latach 1596-1696*, [w:] HKP, t. I, cz. 2, Poznań–Warszawa 1974, s. 320; t e n ż e, *Kościół prawosławny w Rzeczypospolitej w latach 1696-1764*, [w:] HKP, t. I, cz. 2, s. 459-470; t e n ż e, *Kościół prawosławny w Rzeczypospolitej (1764-1795) i w W. Księstwie Warszawskim (1807-1815)*, [w:] HKP, t. II, cz. 1, Poznań–Warszawa 1979, s. 122-123, 127-128.

wagę ludności greckokatolickiej, np. w latach 1783-1797 było urodzonych 58 dzieci łacinników i 664 dzieci unitów³⁷

Unia Ormian polskich przechodziła w XVII w. zmienne koleje. Długie, 54-letnie rządy lwowskiego arcybiskupa ormiańskiego Mikołaja Torosowicza (1627-1681) nie przyczyniły się do utrwalenia unii, dopiero jego następca, Wartan Hunanian (1687-1695), zajął się gorliwie jej umocnieniem. Wobec nieustabilizowania sprawy unii nie dziwi nas zalecenie augustiańskiej kapituły prowincjalnej z r. 1676: „Armenos unitos non accipere ad Ordinem”³⁸.

W 6 miejscowościach metropolii lwowskiej były kościoły augustiańskie nie posiadające własnej parafii. Różnie układały się stosunki między przeorami a proboszczami parafii. W Założcach w 1713 r. doszło do nieporozumienia między obu duszpasterzami z tego powodu, że pod nieobecność proboszcza augustianie odprawiali nabożeństwa w jego kościele. Wizytator prowincjalny zalecił przeorowi, by nie odprawiał mszy św. w parafii, chyba na życzenie księżnej – „si Principessa petierit” Właścicielami Załoziec byli wtedy Potoccy. Później poprawiły się stosunki, skoro na kaznodzieję parafialnego został w r. 1761 powołany o. Urban Sadlik, a w r. 1763 – o. Albert Horak. W r. 1768 prowincjał wyznaczył podczas wizytacji Jana Michalskiego i Liberata Troppera do kaznodziejstwa i duszpasterstwa w parafii. Również w tymże konwencie wizytator powołał w r. 1770 Hipolita Skąpskiego oraz Edwarda Janikowskiego na spowiedników parafialnych – po tygodniu, na zmianę. Mieli mieszkać w domu wikariackim, nie odwiedzać osób świeckich, chyba że z posługą sakramentalną³⁹

Status relacji między konwentem żydaczowskim a kościołem parafialnym został ustanowiony dekretem z r. 1759, wydanym przez kanonika lwowskiego Stefana Mikulskiego, przedstawiciela archidiecezji *sede vacante*: „aby nie było obrazy ani odrywania ludu od parafii, rektor [kościoła augustiańskiego – Z. K.] miał pomagać w nabożeństwach świątecznych, pogrzebach” Wizytator prowincjalny powtórzył to zarządzenie w 1771 r. dodając, by zakonnicy nie mieszkali w domu parafialnym, ale na zmianę „raz jeden, to znów drugi” sprawowali mszę św. czy głosili kazania. Również prowincjał Erazm Bartoldt

³⁷ T. Ś l i w a, *Kościół greckokatolicki w latach 1696-1764*, [w:] HKP, t. I, cz. 2, s. 460 n.; t e n ż e, *Kościół greckokatolicki (1764-1795)*, [w:] HKP, t. II, cz. 1, s. 107, 119; J. S a w i c k i, *Synody diecezji chełmskiej obrządku łacińskiego z XVI-XVIII wieku i ich statuty*, [w:] *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, IX, Wrocław 1957, s. 223, 252-253, 270; Archiwum parafii Orchówek (dalej: APrOr), Księga metrykalna, s. 52-89.

³⁸ Z. O b e r t y ń s k i, *Unia Ormian polskich*, [w:] HKP, t. I, cz. 2, s. 323-340; ZbSp BN, sygn. akc. 6385, k. 309 (1676).

³⁹ APKr Aug, sygn. 39, s. 248 (1713); sygn. 42, s. 19 (1761), s. 46 (1763); sygn. 43, s. 202 (1770).

w 1772 r. zapisał w ordynacjach powizytacyjnych, by przeorowie, „nie gwałcąc praw parafialnych i nie odrywając ludu od zwyczajowych nabożeństw, przyjmowali [umówioną – Z. K.] kwartę za pomoc w odprawianiu pogrzebów, nabożeństw, głoszeniu kazań w uroczystości, przyjmowaniu spowiedzi”⁴⁰.

Nie było zapewne nieporozumień w Krasnymstawie, gdzie augustianie występowali w katedralnym kościele jako kaznodzieje i uczestnicy dysput⁴¹.

Duszpasterstwo augustiańskie kultywowało nabożeństwa brackie, szczególnie w duchu maryjnym. Kościoły augustiańskie miały wezwania maryjne. Wśród 23 kościołów augustiańskich prowincji polskiej w ostatnich latach niepodległości Polski zanotowano 10, które miały tytuły Matki Boskiej. Wezwanie Matki Boskiej Pocieszenia nosiło 5 kościołów, z tego dwa w metropolii lwowskiej – w Kodni i Żydaczowie. Tytuł „Siedmiu Boleści BM” miał kościół w Narodyczach⁴².

4. Życie zakonne

Życie zakonne normowały reguła, konstytucje, ordynacje kapituł i wizytacji. Kapituły prowincji odbywały się co trzy lata. W razie konieczności zwoływano kapituły w czasie trzechlecia – *capitula intermedia et privata*. Odbywano też spotkania zarządów na kongregacjach wyższych przełożonych. Po przejściu burzy reformacyjnej w XVI w. spowodowanej wystąpieniem Lutra przeprowadzano naprawę przez wizytacje. Na początku XVII w. odbyła się wizytacja apostolska Mikołaja Cruseniusa, augustianina belgijskiego, wysłanego przez papieża Urbana VIII, później dwie wizytacje generalne – Jakuba Cartheusa, mnicha irlandzkiego (1661-1664), i Dominika Grabińskiego, regensa studiów warszawskich (1687-1688).

Mikołaj Crusenius, stwierdziwszy, że ślub ubóstwa jest zaniedbany, dla poprawy stanu moralnego podzielił klasztory na dwie grupy: ściślejszej i mniej ściślejszej obserwancji. Ustalił też surowe kary za pijaństwo (1628)⁴³

Wizytator generalny Dominik Grabiński przekazał uchwałę kapituły generalnej z 1685 r. o zniesieniu indywidualnej „skarby” Odtąd we wszystkich konwentach należało przestrzegać oddawania dochodów do wspólnej kasy, z której każdy kapłan otrzymywał miesięcznie 1 florena, brat – 1/2

⁴⁰ Tamże, sygn. 42, s. 55 (1759), s. 235-238 (1771), s. 288 (1772).

⁴¹ Por. przyp. 28.

⁴² APKr Aug, sygn. 30, Calendarium Romano-Augustinianorum, conscriptum [...] [...] A.D. 1749, [...] perscriptum [...] A.D. 1763, s. 14, 15.

⁴³ ZbSp BN, sygn. akc. 6385, k. 73v.-78v., 184v.-187, 511-531v.

florena, a osobiste rzeczy miały pozostawać w depozycie, zamknięte na dwa klucze⁴⁴.

Prócz wizytacji centralnych odbywały się wizytacje prowincjalne. W czasie kadencji prowincjała należało odbyć dwie wizytacje, ale bywały nieraz trzy, a nawet cztery. Przy powiększonym w XVII w. terytorium prowincji trudno było obsłużyć wszystkie konwenty, być może dlatego uchwalono na kapitule w 1661 r., by trzech ojcowie: Wojciech Skąpski, Honorat Górny i Hipolit Bugajski, objęli władzę nad trzema grupami klasztorów jako wikariusze prowincjalni. Pierwszy miał sprawować opiekę nad konwentami w Założcach i Kodni, drugi – w Orchowie, Radomyślu, Krasnymstawie, Zaturcach i Lwowie, a trzeci – w Chojnicach, Ciechanowie, Rawie i Wieluniu⁴⁵

W niespokojnych latach XVII w. były przeszkody w dotarciu na kapitułę, a w obawie przed najezdami skracano obrady (1667). Dla klasztorów „na Rusi” cofnięto zakaz trzymania w klasztorze koni, by umożliwić ewentualną ucieczkę w niebezpieczeństwie⁴⁶

Fragment sprawozdania powizytacyjnego z r. 1776 odślania ówczesną organizację wyprawy wizytatora. Ponieważ prowincjał musiał wtedy dłużej zatrzymać się we Lwowie, postanowił odesłać „konie i sługi” do Załoziec, „zatrzymując przy sobie sekretarza i chłopca” Obsada osobowa musiała więc prócz prowincjała i sekretarza liczyć co najmniej cztery osoby, tzn. chłopca do obsługi wizytatora oraz trzech mężczyzn do obsługi koni i wozu⁴⁷

Itinerarium prowincjała Epifaniasza Gąsiorowskiego podczas pierwszej wizytacji po kapitule w r. 1720 było następujące: luty – Wilno; marzec – Lublin, Krasnystaw; maj – Radomyśl, Pilzno, Książ, Kraków; czerwiec – Olkusz, Wieluń, Rawa, Warszawa; lipiec – Ciechanów, Orchów, Radziechów; sierpień – Zaturce; wrzesień – Założce; październik – Witków⁴⁸.

Podróże z powodu wojen nie były bezpieczne. Wizytator pisze w r. 1727, że przybył do konwentu lwowskiego „diversa fortunae alea”, a w r. 1761 jechał z Załoziec do Lwowa „veloci passu ob grassantes haydamaki”⁴⁹

Czas trwania wizytacji w konwencie był różny, zależnie od stopnia trudności załatwianych spraw, liczby zakonników czy nieprzewidzianych wypadków, np. choroby. Po przeprowadzeniu rozmów z członkami wspólnoty i zapoznaniu się bezpośrednio z życiem zakonników wizytator wydawał

⁴⁴ Tamże, k. 536 (1687).

⁴⁵ Tamże, k. 179v. (1661).

⁴⁶ Tamże, k. 309 (1676), k. 203v. (1667), k. 400v. (1676), k. 404v. (1679).

⁴⁷ APKr Aug, sygn. 42, s. 434 (1776).

⁴⁸ Tamże, sygn. 40, s. 13-51 (1720).

⁴⁹ Tamże, s. 159 (1727; sygn. 42, s. 19 (1761).

ordinationes – zarządzenia, które wpisywano też do księgi akt kapitulnych. Wykonanie zarządzeń sprawdzano podczas następnej wizytacji.

Tekst ordynacji był uporządkowany według pewnych punktów. Pierwsze dotyczyły praktyk religijnych, a więc brewiarza, rozmyślania, rekolekcji, następne mówiły o wypełnianiu ślubów, głównie czystości i ubóstwa, dalsze – o potrzebach materialnych, pracach budowlano-remontowych itd. Wizytator pozostawiał niekiedy ordynacje dla kilku klasztorów, zwłaszcza gdy nie miał czasu na ich odwiedzenie.

Treść zarządzeń daje obraz życia zakonnego zarówno zastany, jak i wymagany przez przepisy zakonne. Ordynacje określały porę odbywania modlitw, spożywania posiłków. Podczas posiłków odbywano czytanie duchowne, lekturę kazusów, ordynacji powizytacyjnych⁵⁰ W każdy poniedziałek odprawiano mszę św. za zmarłych⁵¹ Zachowanie klauzury obowiązywało pod surową karą. Niewiasty wolno było przyjmować w pomieszczeniach pozaklasztornych, np. w Założcach przeznaczono na ten cel domek ofiarowany przez „urodzonego pana Chrynowieckiego”⁵². Pijaństwo, które się rozpanoszyło w społeczeństwie polskim czasów saskich, przenikało do klasztorów. W r. 1716 na kapitule prowincjalnej w Wieluniu uchwalono dekret o surowych karach za pijaństwo: pozbawienia stopni naukowych, oznak zakonnych, zakazu uczestnictwa w publicznych nabożeństwach koronki do Matki Bożej Pocieszenia, odmówienia posiłków, karceru. W późniejszych wizytacjach powoływano się na dekret wieluński, gdy dostrzeżono wykroczenia w konwencie⁵³

Sprawa dysponowania rzeczami materialnymi była ważnym przedmiotem wizytacji. Przypominano dotychczasowe wskazania, zachęcano do poprawy. W r. 1713 wizytator zarządził w Założcach, by w przeciągu 24 godzin oddano przeorowi otrzymane stypendia mszalne⁵⁴. By uchronić braci od wykroczeń, wizytatorzy zachęcali przeorów do hojności i przyjaznego traktowania zakonników. W r. 1767 wizytator polecił dawać niekiedy braciom *consolationes* w postaci „pół kwarty wina czy kwarty miodu” Znajdowały się też zalecenia dobrego traktowania służby – *inquilinos*⁵⁵

⁵⁰ Tamże, sygn. 39, s. 121 (1707), s. 249 (1713); sygn. 40, s. 338 (1735).

⁵¹ Tamże, sygn. 39, s. 48 (1703).

⁵² Tamże, s. 123 (1707), s. 247 (1713).

⁵³ Tamże, s. 306 (1716); sygn. 40, s. 47 (1720): Prowincjał Epifaniusz Gąsiorowski przypomina na wizytacji w Założcach: *contra potatores decretum Capituli Vielunensis*.

⁵⁴ Tamże, sygn. 39, s. 247 (1713).

⁵⁵ Tamże, sygn. 42, s. 122 (1767).

5. Po rozbiorach

Metropolia lwowska, obejmująca przed rozbiorami jedną archidiecezję i 6 diecezji, zmieniała swe granice w wyniku rozbiorów i wojen początków XIX w. Utraciła 5 diecezji: chełmską, kijowską, łucką, kamieniecką i bakowską. Pozostała przy niej jedynie archidiecezja lwowska oraz diecezja przemyska, a w 1821 lub 1826 r. weszła w jej skład diecezja tarnowska, utworzona w 1786 r.⁵⁶

Pokrótce omówimy historię utraty każdej ze wspomnianych diecezji oraz klasztorów augustiańskich. Po drugim rozbiorze znalazły się w granicach Rosji terytoria diecezji kijowskiej i kamienieckiej, a po trzecim – części terytoriów diecezji chełmskiej i łuckiej, mianowicie leżące po prawym brzegu Bugu.

Delegat apostolski Wawrzyniec Litta dekretem z r. 1798 zreorganizował metropolię mohylowską, powstałą w r. 1783. Weszły wtedy do niej diecezje: kamieniecka, żmudzka, łucka i kijowska. Ta ostatnia otrzymała nową nazwę żytomierskiej i z diecezją łucką została połączona *aeque principaliter*, tzn. obydwie były równorzędne, niezależne od siebie, miały tylko wspólnego ordynariusza. Diecezja wileńska, należąca przed rozbiorem do metropolii gnieźnieńskiej, po drugim i trzecim rozbiorze przeszła prawie cała pod panowanie Rosji. Dekretem z r. 1798 została przyłączona do metropolii mohylowskiej, przy czym weszła do niej część diecezji łuckiej z Brześciem. Na skutek długich negocjacji rządu austriackiego ze Stolicą Apostolską papież Pius VII zniósł diecezję chełmską w r. 1805, a powołał do życia diecezję lubelską, utworzoną z części przedrozbiorowej diecezji chełmskiej, z części diecezji krakowskiej wraz z Lublinem, a także z części diecezji łuckiej, płockiej i poznańskiej⁵⁷

Po włączeniu do Księstwa Warszawskiego terytorium trzeciego zaboru austriackiego, m.in. Podlasia i Lubelskiego, oraz po utworzeniu w r. 1815 Królestwa Polskiego została ukonstytuowana nowa metropolia warszawska z 8 diecezjami, m.in. z diecezją janowską i chwilowo należąca do metropolii lwowskiej diecezją lubelską⁵⁸

Wskutek zmiany granic politycznych terytorium biskupstwa bakowskiego diecezja ta upadła w r. 1818. Wznowiona została w 1864 r., ale ze stolicą w Jassach, tak że już nie należała do metropolii lwowskiej⁵⁹

⁵⁶ K u m o r, dz. cyt., s. 129, 275, 291.

⁵⁷ Tamże, s. 140, 176, 190, 195, 218, 222, 273.

⁵⁸ Tamże, s. 204, 223, 274.

⁵⁹ Tamże, s. 129.

Tabela 4. Klasztory augustiańskie na terenie metropolii lwowskiej
Przynależność kościelna i zakonna

Lp.	Miejscowość	Erekcja			Kasata (upadek)				
		rok	diecezja	metropolia	provincia	rok	diecezja	metropolia	provincia
1	Krasnystaw	1394	chełmska	lwowska	bawarska	1864	lubelska	warszawska	polaska
2	Pilzno	1402	krakowska	gnieźnińska	bawarska	1840	tarnowska	lwowska	polaska
3	Brześć	1410	włodzimierska	lwowska	bawarska	1830	wileńska	mohylowska	rosyjska
4	Orchów	1610	chełmska	lwowska	polaska	1864	janowska	warszawska	polaska
5	Zaturce	1620	łucka	lwowska	polaska	1832	łucka	mohylowska	rosyjska
6	Radomyśl	1625	krakowska	gnieźnińska	polaska	1794	przemyska	lwowska	polaska
7	Założce	1639	łucka	lwowska	polaska	1787	lwowska	lwowska	polaska
8	Lwów	1641	lwowska	lwowska	polaska	1783	lwowska	lwowska	polaska
9	Kodnia	1646	kijowska	lwowska	polaska	1832	żytomierska	mohylowska	rosyjska
10	Witków	1676	chełmska	lwowska	polaska	1787	lwowska	lwowska	polaska
11	Radziechów	1690	chełmska	lwowska	polaska	1832	łucka	mohylowska	rosyjska
12	Żydaczów	1708	lwowska	lwowska	polaska	1783	lwowska	lwowska	polaska
13	Narodycze	1763	kijowska	lwowska	polaska	1799	żytomierska	mohylowska	rosyjska

Źródła: ZbSp BN, sygn. akc. 6385, passim; U t h, dz. cyt., passim; B. K u m o r, *Granice metropolii i diecezji polskich (966-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 18-23(1969-1971), passim.

Następowały kasaty klasztorów, m.in. augustiańskich. Najwcześniej, bo w r. 1783, zostały skasowane 2 klasztory archidiecezji lwowskiej: we Lwowie i w Żydaczowie⁶⁰ Przestały istnieć Narodycze (1799) i Kodnia (1831), konwenty diecezji kijowskiej. Pierwszy był w trudnych warunkach materialnych, drugi został skasowany przez rząd rosyjski. Klasztory erygowane w diecezji łuckiej przeszły różne koleje. Założce na mocy ugody między arcybiskupem lwowskim Ferdynandem Kickim a biskupem przemyskim Antonim Waclawem Betańskim w r. 1783 przeszły wraz z kilkoma parafiami diecezji łuckiej do archidiecezji lwowskiej w drodze zamiany. Rząd austriacki skasował klasztor w r. 1787. Zaturce w r. 1798 zostały włączone do metropolii mohylowskiej, a po powstaniu listopadowym skasowane w r. 1832. Klasztor w Brześciu, który wraz z dekanatem brzeskim dostał się – jak wspomniano – do diecezji wileńskiej (1798), a wraz z nią do metropolii mohylowskiej, uległ kasacie w r. 1830⁶¹

W skład diecezji chełmskiej wchodziły 4 klasztory augustiańskie: w Krasnymstawie, Orchowie-Orchówku, Witkowie i Radziechowie. Krasnystaw i Orchówek znalazły się początkowo w diecezji lubelskiej (1805), później, w r. 1818, Orchówek objęły granice nowo utworzonej diecezji janowskiej w metropolii warszawskiej. Klasztor orchowski skasowano w r. 1864. Krasnystaw pozostał w diecezji lubelskiej i w r. 1818 wszedł również w skład metropolii warszawskiej. Klasztor został skasowany w 1830 r. Witków od r. 1782 należał do diecezji przemyskiej, a w r. 1784 wskutek ugody między arcybiskupem lwowskim a biskupem przemyskim dostał się do archidiecezji lwowskiej. Klasztor skasowano w 1787 r. Klasztor w Radziechowie wraz z diecezją łucką przeszedł do metropolii mohylowskiej (1798) i został skasowany w 1832 r.⁶²

Należy dodać jeszcze kilka słów o dwóch klasztorach erygowanych w diecezji krakowskiej metropolii gnieźnieńskiej, mianowicie w Pilźnie i Radomyślu. Pierwszy z nich w r. 1786 znalazł się w nowo utworzonej diecezji tarnowskiej, włączonej do metropolii lwowskiej. Został skasowany w r. 1842. Drugi, po krótkiej przynależności do diecezji tarnowskiej, przeszedł w r. 1787 do diecezji przemyskiej. Skasowano go w r. 1791⁶³

Po rozbiorach uległa zmianom polska prowincja augustiańska, powstała w r. 1547. Kapituła prowincjalna w r. 1773 wykazała istnienie w prowincji

⁶⁰ U t h, dz. cyt., s. 136, 146, 147, 154.

⁶¹ Tamże, s. 145, 155, 175; K u m o r, dz. cyt., s. 195 n.

⁶² U t h, dz. cyt., s. 73, 137, 166-167; K u m o r, dz. cyt., s. 204; K r a t o c h w i l, dz. cyt., s. 114, 118.

⁶³ U t h, dz. cyt., s. 154-155; W y c z a w s k i, dz. cyt., s. 86, 89-90.

23 klasztorów z 262 zakonnikami, w tym w metropolii lwowskiej 11 klasztorów ze 101 zakonnikami⁶⁴ Na zlecenie rządu austriackiego i konsystorza lubelskiego w r. 1797 utworzono prowincję galicyjską. Na kapitule w 1797 r. wydzielono też prowincję pruską i prowincję rosyjską. Ponieważ w tym czasie zostały skasowane przez rząd austriacki 4 klasztory (we Lwowie, Żydaczowie, Założcach i Witkowie), pozostały w prowincji galicyjskiej tylko 2 konwenty należące do metropolii lwowskiej: w Krasnymstawie i Orchowie-Orchówku. Na terytorium prowincji pruskiej nie było klasztorów należących do metropolii lwowskiej, w prowincji rosyjskiej było ich pięć: w Brześciu, Zaturcach, Radziechowie, Kodni i Narodyczach. Ten ostatni przestał istnieć w r. 1799. Po powstaniu Księstwa Warszawskiego i włączeniu do niego ziem trzeciego rozbioru w r. 1809 na kapitule w Rawie 11 października 1811 r. dokonano połączenia prowincji galicyjskiej z prowincją Księstwa. Nowa prowincja polska liczyła 10 klasztorów z 77 członkami; dwa z nich (Krasnystaw i Orchówek) należały do metropolii lwowskiej. Po kasacie reszty konwentów w r. 1864 polska prowincja przestała istnieć. Po krótkim okresie łączności z prowincją bawarską została reaktywowana w 1910 r.⁶⁵

II

KLASZTORY AUGUSTIANÓW WE LWOWIE (1641-1783)

1. Klasztor na Przedmieściu Halickim (do 1671)

Wschodnie tereny Rzeczypospolitej były narażone na częste najazdy tatarskie, tureckie, moskiewskie oraz na bunty kozackie. Okresy spokoju przeplatały się z okresami wojen. Już w XV w. terytorium archidiecezji lwowskiej było znacznie zniszczone przez Tatarów. Wiek XVI, względnie spokojny, przyniósł kryzys spowodowany reformacją. Nasilenie wojen tatarskich i tureckich miało miejsce na przełomie XVI i XVII w. Lwów stanowił często schronienie dla ludności uciekającej przed wrogiem. Po Cecorze (1620) nastąpił krótki okres spokoju. Arcybiskup Stanisław Grochowski

⁶⁴ U t h, dz. cyt., s. 150.

⁶⁵ Tamże, s. 157, 164-166, 198.

wykorzystał go na zwołanie synodu (1641), a augustianie – na założenie konwentu we Lwowie¹

Na podstawie podanych wyżej wiadomości zarysował się już obraz klasztoru lwowskiego. Istnieją jednak różne powody, które nie tylko zachęcają, ale zobowiązują do dokładniejszego omówienia życia tego klasztoru. Lwów – stolica Rusi Czerwonej, Kościoła na Rusi i dalszych terenach Rzeczypospolitej Obojga Narodów, ośrodek życia kulturalnego, polskości – mimo konglomeratu ludności różnych języków i religii – „*Leopolis semper fidelis*” zasługuje na specjalne omówienie. Jako siedziba augustianów będzie ukazany na przestrzeni 142 lat, od erekcji klasztoru do jego kasaty. Dalsze losy miasta – do dnia dzisiejszego – pisze nigdy nie zmordowana historia.

[...] ogień często dobra Lwowianów trawił, w tym też roku [1637] pożar [...] ogarnąwszy wielką część domów ul. Halickiej i klasztor zakonnic ś. Katarzyny reguły kaznodziejskiej razem z kościołem zniszczył [...].

Klasztor św. Katarzyny na Przedmieściu Halickim stał niedaleko kościoła i klasztoru Dominikanów. Konwenty zakonów żeńskich, tworzące luźne, nie scentralizowane grupy, sadowiły się zwykle niedaleko klasztorów męskich tej samej reguły – dla zapewnienia sobie opieki duszpasterskiej. Do Lwowa przybyły dominikanki przed 1600 r.²

Niedługo po pożarze klasztoru Dominikanek augustianie wszczęli starania o nabycie opuszczonej posesji. Prowincjał Idzi Miller wysłał do Lwowa 2 zakonników, by uzyskali potrzebne dla erekcji klasztoru i kościoła zezwolenia władz cywilnych i kościelnych.

Stanisław Grochowski, arcybiskup lwowski, „zważywszy, że miejsce przez pożar klasztoru mniszek zakonu i reguły św. Dominika i św. Katarzyny Senieńskiej na Przedmieściu Halickim [...] od kilku lat opuszczone [...], za zgodą [...] Władysława IV, króla polskiego i księcia litewskiego, na pokorną prośbę

¹ J. K r ę t o s z, *Sieć parafialna archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego do 1772 roku*, SŁubacz I 1983, s. 84; N i t e c k i, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, s. 73; Stanisław Grochowski (?-1645), administrator opactwa sieciechowskiego, sekretarz król. (1609) i w. pisarz skarbu kor. (1620), prekonizowany arcybiskupem lwowskim 1633; HKP II/2, s. 277; Ks. M. N., *Lwowskie arcybiskupstwo obrz. łac.*, [w:] *Podręczna encyklopedia kościelna*, pod red. Z. Z. Chełmickiego (dalej: PEK), t. XXV-XXVI, Warszawa 1911, s. 54.

² J. T. J ó z e f o w i c z, *Kronika miasta Lwowa od r. 1634 do 1690*, Lwów 1853, s. 83; S. K u n a s i e w i c z, *Przewodnik po Lwowie*, Lwów 1878, s. 151; J. K ł o c z o w s k i, *Zakony męskie w Polsce w XVI-XVIII wieku*, [w:] *Kościół w Polsce*, pod red. J. Kłoczowskiego (dalej: KwP), t. II, Kraków 1969, s. 513; E. J a n i c k a O l c z a k o w a, *Zakony żeńskie w Polsce*, [w:] KwP t. II, s. 769.

zakonników [...] P. O. Idziego Millera prowincjała, Izajasza z Bochni definitora prow. i Fulgencjusza Wąsowicza, kaznodziei klasztoru warszawskiego [...]”, dnia 25 lutego 1641 r. wyraził zgodę na budowę kościoła pod tytułem Zwiastowania NMP i św. Augustyna³

Ponieważ kościół jezuitów lwowskich miał tytuł Zwiastowania NMP, arcybiskup zmienił potem decyzję i nadał kościołowi augustiańskiemu wezwanie MB Loretańskiej (28 IX 1642). W r. 1643 delegował dziekana archikatedry lwowskiej Jana Solikowskiego, by położył kamień węgielny (22 IV 1643). Uroczystość odbyła się w dzień św. Wojciecha 23 kwietnia 1643 r.⁴

Na zrealizowanie transakcji z mniszkami, właścicielkami posesji, posłużyła kwota 3 tys. florenów, którą wypłacili jezuita za odstąpienie im klasztoru augustiańskiego w Reszlu, opuszczonego w 1557 r. Z powyższej sumy przeznaczono 1424 floreny na klasztor lwowski, 1272 floreny na lubelski, a resztę przydzielono do kasy prowincjalskiej. Definitoryści zebrani na kapitule w r. 1643 postanowili złożyć „dzięki Andrzejowi Łahodowskiemu za ofiarowaną ziemię na powiększenie klasztoru lwowskiego”⁵

„Ojcowie reguły ś. Augustyna [...] zaczęli z twardego kamienia i cegły budować kościół Lauretańskim zwany [...], do którego Jan Sulikowski (!) dziekan kapituły tak szczęśliwie kamień węgielny założył, że potem małżonkowie Piotr de Minoga i Elżbieta de Sienna swoim kosztem do reszty go zbudowali. Lecz się wkrótce ten kościół nie podobał Ojcom Augustyanom, zaczęli przenosić się do kaplicy ś. Anny, żydom go i wróblom zostawili”⁶.

Ale nie uprzedzajmy wypadków. Na kapitule w 1643 r. wybrano Izajasza z Bochni na przeora klasztoru lwowskiego. Przydano mu 7 ojców i 5 braci. Ponowiono jego wybór w 1646 r., mimo że konstytucje nie pozwalały na binowanie urzędu. Po przerwie jednego triennium Izajasz znów został powołany na ten urząd w r. 1652. Ojcowie kapitulni motywowali decyzję najwyższą koniecznością, nazywając go „Pater Provinciae et fundamentalis illius loci erector” Dodano mu też opiekę nad konwentami w Kodni i w Założcach. Po raz ostatni został wyznaczony na przeora lwowskiego w r. 1655. Zmarł we Lwowie 6 stycznia 1657 r.⁷

³ J ó z e f o w i c z, dz. cyt., s. 42; Zbiory Specjalne Biblioteki Narodowej w Warszawie (dalej: ZbSp BN), sygn. akc. 6385, k. 111v.-112; Archiwum Archidiecezji Lwowskiej w Lubaczowie (dalej: AALw), sygn. KK 6, k. 543v.-544v.

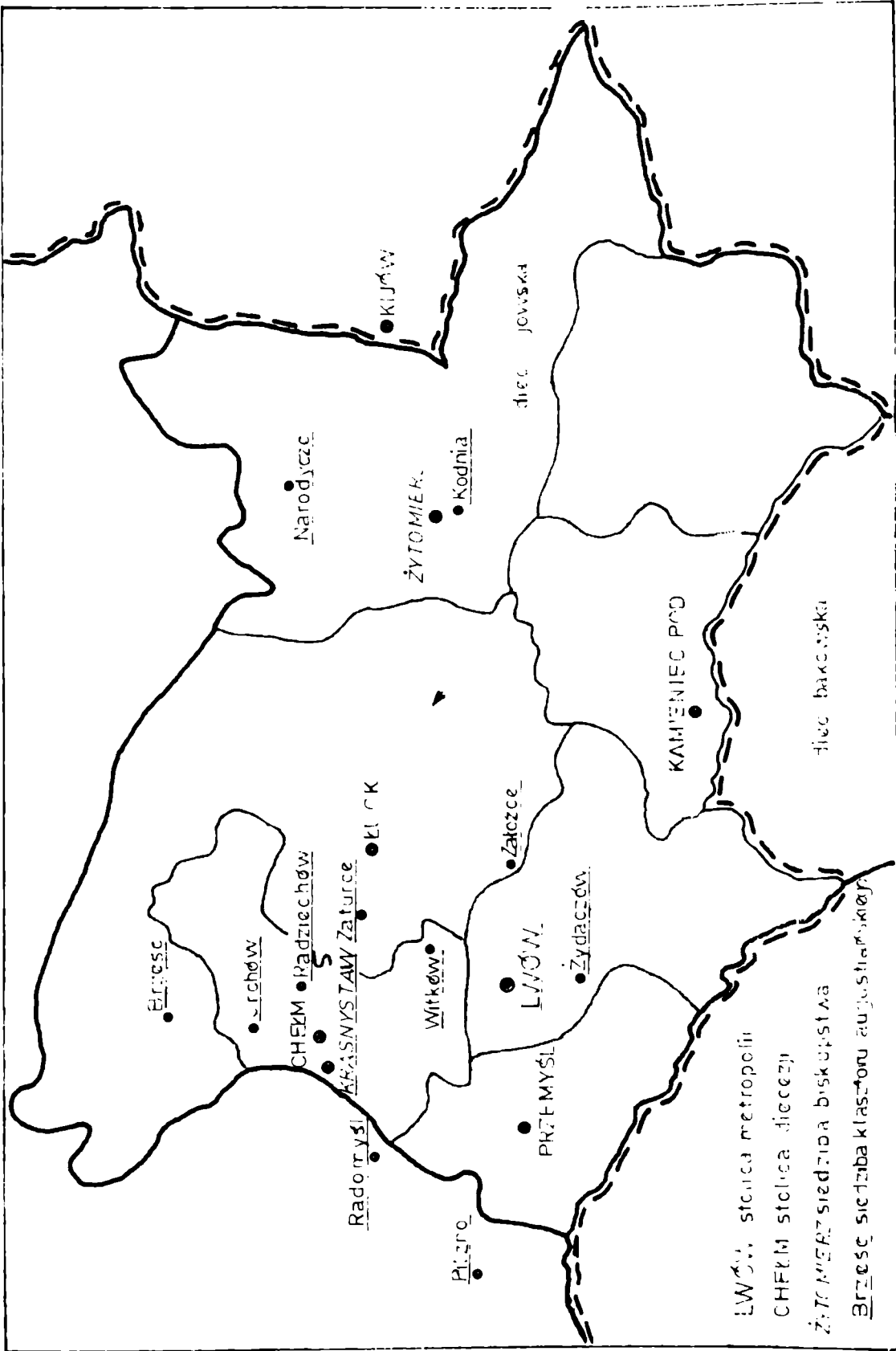
⁴ Tamże, k. 544v.-545v.

⁵ ZbSp BN, sygn. akc. 6385, k. 123, 124.

⁶ J ó z e f o w i c z, dz. cyt., s. 50-51.

⁷ ZbSp BN, sygn. akc. 6385, k. 126v. (1643), k. 137 (1646), k. 158 (1652), k. 165 (1655); APKr Aug, sygn. 89, s. 6.

KLASZTORY AUGUSTIAŃSKIE W METROPOLII LWOWSKIEJ OKOŁO 1772 R.

Podstawa: A. Ch r u s z e w s k i, *Zakony męskie w Polsce XVII-XVIII wieku*, zał. do KwP, t. II; B. K u m o r, *Metropolie i diecezje na ziemiach polskich około 1772 r.*, zał. do HKwP, t. II/1. Stolicie metropolii i diecezji: Lwów, Chelm, Kamieniec Podolski, Łuck, Przemysł, Kijów. Siedziby biskupstw: Krasnystaw, Żytrmierz. Siedziby klasztorów augustiańskich podkreślone.

Podczas urzędowania Izajasza z Bochni miasto przeżyło najazd Kozaków pod wodzą Bohdana Chmielnickiego. „Rok 1648 należało by zaprawdę czarną kreską albo też krwią naznaczyć – pisze Jan Tomasz Józefowicz. – Bohdan Chmielnicki 8 września przyprowadził 200 000 kozaków, 15 000 Romeliotów z wojska tureckiego i legion Wołochów” Mieszkańcy miasta okazali nadzwyczajną hojność – „wszyscy tak ze stanu szlachty, jako i mieszczanie oddawali chętnie połowę majątku na utrzymanie wojska i w krótkim czasie do skarbu naczelników w gotowych pieniądzech więcej niż kilkakroć sto tysięcy złotych złożyli” Na naradzie „pod kierunkiem Wiszniowieckiego [została] uchwalona dzielna obrona ojczyzny pod murami miasta [...]. 23 września [1648] odstąpił od wałów miejskich sułtan Gałga ku Kamieńcowi, Bohdan Chmielnicki ku Zamościu [...], 27 września miasto składało dzięki Wszchemogącemu”. W r. 1655 znów „ze wszech stron [było] napastowane miasto przez Moskali i kozaków [...]. Gdy dzwony po raz pierwszy zadzwoniły, słusznie cieszyli się wszyscy, gdyż za to mężnie wytrzymane oblężenie Lwów w całym świecie na wielki szacunek zasłużył”⁸

Augustianie ponieśli ogromne straty w swej siedzibie na Przedmieściu Halickim. Trapiły też zakonników mokradła, na których stał klasztor, rzeka Pełtew, dopływ Bugu, kierowała bowiem swe wody przez Przedmieście Halickie. Augustianie postanowili przenieść swą siedzibę na zachodni kraniec Lwowa, gdzie na Przedmieściu Krakowskim stał kościół św. Anny. Według tradycji miał powstać na miejscu, w którym doszło do krwawego starcia między „młodzieżą cechu krawieckiego” a nocną strażą miejską, utrudniającą jej wyjście z miasta po poróżnieniu się z mistrzami. Kościół zbudowany w 1506 lub 1507 r. przez część „młodzieży”, która uszła z życiem, był drewniany. Po spaleniu go przez Wołochów w 1509 r. powstał murowany⁹

2. Augustianie na Przedmieściu Krakowskim (od 1671)

Przeor lwowski Mikołaj Lassota dzięki wstawiennictwu wielu osób uzyskał przychylność króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego i jego matki Gryzeldy, księżny na Wiśniowcu, oraz arcybiskupa Wojciecha Korycińskiego dla sprawy uzyskania nowej siedziby. Na obradach kongregacji prowincjalnej w 1671 r. „Czcigodne definitorium wyraziło zgodę na przeniesienie klasztoru – ad

⁸ J ó z e f o w i c z, dz. cyt., s. 110, 113, 127, 177, 204.

⁹ L. D z i e d z i c k i, *Lwów*, [w:] SGKP, t. V, Warszawa 1884, s. 497; Ks. T. G r o m n i c k i, *Lwów*, [w:] PEK, t. XII, Warszawa 1879, s. 475; [Ch.], *Lwów*, [w:] PEK, t. XXV-XXVI, s. 62.

translationem et transportationem caenobii ad dictam Ecclesiam consensum suum praebet”¹⁰.

Arcybiskup, biorąc pod uwagę zniszczenie przez wojny kościoła i klasztoru na Przedmieściu Halickim, dla rekompensaty zakonowi wszczął proces o przekazanie augustianom kościoła św. Anny. Pismem „*litterae cridae*” wezwał wszystkich, by zgłaszali ewentualne zastrzeżenia co do jego decyzji. Podano ją do wiadomości lwowian przez wywieszenie jej „na ogrodzeniach dwóch kościołów – katedry metropolitalnej i św. Anny, [przez ogłoszenie – Z. K.] z ambon wobec ludu zebranego na słuchanie słowa Bożego, a w sposób specjalny zawiadomiono cech krawców jako prowizorów tegoż kościoła”

Na audiencji u arcybiskupa W. Korycińskiego w dniu 13 marca 1671 r. wobec członków kapituły przedstawiciele cechu krawców zgłosili chęć wniesienia apelacji do nuncjusza obecnego podówczas w Polsce. Arcybiskup udzielił im zwłoki dla znalezienia prokuratora, a na następnej audiencji w dniu 16 marca tegoż roku uznał zastrzeżenia krawców za błahe i podtrzymał swą poprzednią decyzję. Dekret przyznający augustianom kościół św. Anny wraz z przyległościami wydał 17 kwietnia 1671 r.¹¹

Augustianie objęli nowy kościół wraz z otoczeniem. Bagnisty teren na Przedmieściu Halickim osuszył w końcu XVII w. Andrzej Potocki, chorąży wielki koronny, „i czynszownikami zaludnił” Stąd jedną z ulic nazwano Chorążczyzną¹².

Niedługo potem Turcy oblegli Lwów. Dnia „22 września [1672 – Z. K.] na polach i równinach Przedmieścia Krakowskiego widzieć się dali [...]. 25 września oddziały Turków z Piaskowej Góry od kościoła św. Piotra ku nizinom ul. Halickiej dążyły [...]. To oblężenie tureckie nad wszelkie inne z lat przeszłych niebezpieczniejsze i przykrzejsze [było]”¹³

Z powodu napadów Szwedów, Kozaków i innych wojsk zalecono na kapitule w r. 1670 zabezpieczyć zniszczone dokumenty i sporządzić kopie ocalałych autentyków, a w obliczu grożącej wojny z Turkami przewieźć rzeczy

¹⁰ ZbSp BN, sygn. akc. 6385, k. 207v.-208 (1671).

¹¹ AALw, sygn. KK 15, k. 32-35; N i t e c k i, dz. cyt., s. 108: Wojciech Koryciński (?-17 I 1677). Pronotariusz apost. i kanonik krakowski (1637), regens kancelarii w. kor. (1654) i sekretarz w. kor. oraz prepozyt komendatoryjny bożogrobców w Miechowie. Prekonizowany biskupem kamienieckim 1667, przeniesiony na arcybiskupstwo lwowskie 1670; HKP, t. II, cz. 2, s. 277.

¹² Lwów, [w:] SGKP, t. V, s. 497; *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, t. IX, Warszawa, 1967, s. 329; Andrzej Potocki, syn Stanisława Rewery, chorąży w. kor. od 1660, woj. kijowski od 1668, woj. krakowski od 1680, kasztelan krakowski od 1682, hetman polny kor. od 1684, uczestnik wypraw Jana III, zm. 1692.

¹³ J ó z e f o w i c z, dz. cyt., s. 306, 311.

kościelne i klasztorne do konwentu w Wieluniu, a w ostatecznym razie na Śląsk¹⁴.

Lwów przeżył na początku XVIII w. najazd Szwedów (1704), tym przykrejszy, że zażądano olbrzymiej kontrybucji – 300 tys. talarów. Ks. J. T. Józefowicz, ówczesny kanonik katedralny, „sprowadzony do izby radzieckiej przemówił do Szwedów [...], a zaprezentowawszy rejestr zabranych w klasztorach pieniędzy różnych, przydał, że duchowieństwo gotowe raczej do Szwecji jechać do niewoli, aniżeli reszty kontrybucji wypłacić [...]. W klasztorze OO. Augustianów, tak w samym klasztorze, jako i w kamienicy rzeczy pobrano na talarów 600 [...], Szwedzi wybrali w sumie 173 382 talarów bitych”¹⁵

Zaraza panosząca się w Polsce w czasie wojny północnej była przyczyną śmierci wielu augustianów, m.in. czterech w Brześciu, czterech we Lwowie i jednego w Radziechowie. Przeor Prosper Jurkowski i trzech bracia – Alipi Zybert, Augustyn Kobacki i Ludwik Gałczyński – zmarli we Lwowie w 1710 r.¹⁶

Kościół św. Anny i przyległe budynki, niszczone przez ciągłe wojny, wymagały naprawy. Wizytatorzy zachęcali, nakazywali, chwalili przeorów chętnych do pracy, przedłużali im urzędowanie, ganili opieszających. „Wielce bolejemy – pisał wizytator w r. 1707 – że stan kościoła nie tylko się nie poprawia, ale pogarsza, dlatego przykazujemy Ojcu Przeorowi [...], by przyspieszył fabrykę”. Dla większej pewności, że nakaz będzie spełniony, zażądał przysłania kopii umowy z architektem. W ordynacjach Wawrzyńca Czepańskiego, przybyłego na wizytację w r. 1713, czytamy: „[...] jesteśmy przejęci ogromnym bólem z powodu niedbalstwa poprzedników [...], a widzimy pilność i gorliwość obecnego przeora w reperacji budynków” Złożył mu życzenia z powodu dobrze zaczętej pracy przy naprawie klasztoru i przygotowaniu materiałów do dalszej fabryki przy kościele. Zachęcał go słowami obietnicy „niezawodnej korony w niebie i należnego poważania w zakonie” Prowincjał Innocenty Balicki w obawie osłabienia murów kościoła przestrzegał w 1717 r., by nie grzebać zmarłych w podziemiach, zezwalał w tym celu wykorzystywać tylko miejsca między oknami. W dziesięć lat później wizytator zauważył niebezpieczeństwo podmycia kościoła przez wody deszczowe¹⁷

¹⁴ ZbSp BN, sygn. akc. 6385, k. 205 (1670), k. 302 (1673).

¹⁵ K u n a s i e w i c z, dz. cyt., s. 69, 76, 80.

¹⁶ APKr Aug, sygn. 89, s. 253, 255-259, 262.

¹⁷ Tamże, sygn. 39, s. 124 (1707), s. 243 (1713), s. 327 (1717); sygn. 40, s. 159 (1727).

Do ubogacenia kościoła przyczynił się kanonik Jan Malawski. Augustianie postanowili okazać mu swą wdzięczność, przenosząc jego prochy z katedry do podziemi swego kościoła¹⁸

O bogactwie szat liturgicznych informuje inwentarz sporządzony w r. 1757 przez przeora Feliksa Deycikiewicza. Wyliczył on m.in. 20 ornatów (starych i nowych) koloru białego, po kilkanaście koloru czerwonego, czarnego, zielonego i błękitnego. Zanotował rodzaj materiałów, z których były zrobione. Były więc ornaty aksamitne, adamaszkowe, atlasowe, gradeturowe, lamowe, kitajkowe, łyżczakowe, tabinowe, „z tureckiej materii, suto kwiatami prze-robiony”¹⁹

Po ukończeniu budowy kościoła przystąpiono do naprawy klasztoru. Według relacji arcybiskupa Jana Skarbka z r. 1731 klasztor lwowski był drewniany. W r. 1740 *votis plenis* został wybrany na przeora Marian Wakowski „*ob necessariam reparationem claustris*” „Fabryka” klasztoru trwała długo, skoro na kongregacji prowincjalnej w r. 1767 jest mowa o zapomódze udzielonej na ten cel przez prowincjała Liberata Wolskiego w wysokości 25 tys. florenów²⁰.

Inwentarz z r. 1757 wykazał w tzw. folwarku inwentarz żywy: 7 koni (w tym 4 kwestarskie), 2 krowy, 4 woły. Inwentarz martwy składał się z 3 wózków, 1 wozu kwestarskiego, 2 pługów, 2 bron i niewielkiego sprzętu żniwnego (2 kosy, 3 sierpy). Zapisano też kocioł do piwa, a więc zwyczajem ówczesnym był w klasztorze browar do warzenia piwa²¹.

Konwent korzystał z gruntów znajdujących się na Przedmieściu Halickim i Przedmieściu Krakowskim, zapisanych przez dobrodziejów. W dokumentach jest mowa o posesjach, których nazwy zmieniały się z czasem, prawdopodobnie wraz ze zmianą właścicieli. Były posesje zwane: „Dziurdziowskie, Więszarzowskie et Hołogniowskie in platea Świętokrzyska”, „Ostrogo-wszczyzna vulgo Kalicza Góra”, „Kielanowskie et Starościńskie in platea Rynek”²².

Dobrodzieje składali też legaty pieniężne, przeważnie jako *obligationes* – zobowiązania do odprawienia mszy św. Lokowali je na dobrach ziemskich. Czternaście legatów opiewało na kwoty od 150 do 20 000 florenów, na łączną sumę 57 165 florenów. Jedna z nich, najniższa (150 flor.), została oddana „in

¹⁸ ZbSp BN, sygn. akc. 6385, k. 625 (1694); por. przypis 23.

¹⁹ APKr Aug, sygn. 111, s. 217-219.

²⁰ T. D ł u g o s z, *Relacje arcybiskupów lwowskich 1595-1794*, Relacja Arcybiskupa Jana Skarbka 1731, s. 110; APKr Aug, sygn. 40, s. 418; sygn. 42, s. 69 (1767).

²¹ Tamże, sygn. 111, s. 221.

²² Tamże, s. 50-54, nr 2, s. 76-77, nr 6, s. 79-80, nr 7.

vim purae eleemosynae” Najwyższą sumę zapisał kanonik kustosz Jan Malawski na codzienne msze św.²³

Biblioteka klasztoru lwowskiego liczyła 102 dzieła (liczba tomów była nieco większa). Wizytator w r. 1735 nazwał bibliotekę skarbem – *thesaurus* i polecił sporządzić spis książek według tytułów i autorów²⁴.

3. Miejsce klasztoru lwowskiego wśród klasztorów augustiańskich w Polsce oraz klasztorów innych zakonów we Lwowie

Klasztor lwowski pod względem liczby zakonników zajmował w XVII w. drugie miejsce po klasztorze w Krasnymstawie, a w XVIII wraz z krasnostawskim konwentem drugie miejsce po brzeskim²⁵

Zestawienie klasztoru lwowskiego z klasztorami augustiańskimi w kilku większych miastach polskich wypada pod względem liczebności na niekorzyść Lwowa. W r. 1772/1773 klasztor w Warszawie liczył 41 zakonników, w Wilnie – 34, w Krakowie – 28, w Lublinie – 9, czyli tylu co we Lwowie²⁶.

Porównanie liczebności klasztoru augustiańskiego z lwowskimi konwentami innych zakonów w tym samym roku ustawia go daleko za klaszturem dominikanów (92 zakonników), bernardynów (61), karmelitów trzewiczkowych (60) i franciszkanów (58). Augustianie byli tylko nieco liczniejsi niż bonifratrzy (7), paulini (7) i teatyni (6 zakonników)²⁷

Miejsce klasztoru augustiańskiego we Lwowie można więc określić jako pośrednie wśród innych augustiańskich, a jako jedno z ostatnich w zestawieniu z klasztorami innych zakonów lwowskich.

O zasobności materialnej była już mowa z okazji wzmianek o wysokości składek płaconych na cele ogólne. Klasztor lwowski był albo zwalniany z wnoszenia składek, albo uiszczzał je w niższym wymiarze niż inne konwenty. Również majątek augustianów lwowskich przy kasacie w 1783 r. został oszacowany niezbyt wysoko – na 30 828 florenów i 58 kr, podczas gdy dobra tynieckie na blisko 3 miliony florenów²⁸.

²³ Tamże, s. 85-115 daty zapisów 1655-1756; s. 85-87 nr 8 (Malawski); s. 93-94 (cytat); por. S. H o s z o w s k i, *Ceny we Lwowie w l. 1701-1914*, Lwów 1934, s. 20: koń 50 zł (1701), wóz 24 zł (1735).

²⁴ APKr Aug, sygn. 40, s. 339 (1735).

²⁵ Zob. tabela 3.

²⁶ K ł o c z o w s k i, *Zakony męskie w Polsce w XVI-XVIII wieku*, s. 608-610.

²⁷ Tamże, s. 609.

²⁸ W y c z a w s k i, *Augustiańska parafia w Radomyślu nad Sanem*, Warszawa 1964, s. 84.

4. Próby prowadzenia nowicjatu i studiów

Mikołaj Crusenius w czasie wizytacji w r. 1628 przeznaczył cztery klasztory na domy nowicjackie: dla Małopolski – Kraków, dla Mazowsza – Warszawę, dla Litwy – Brześć, dla Prus i Pomorza – Chojnice²⁹

Spisy osobowe z kapituł prowincjalnych notują 8 do 11 nowicjuszów w Krakowie (1634-1643), a 6-4 w Warszawie (1640-1643), w innych klasztorach przeznaczonych na nowicjackie nie wykazano liczby nowicjuszów. W 1646 r. w klasztorach warszawskim i krakowskim było ich tylko po trzech³⁰

Ponieważ w r. 1641 powstał nowy klasztor w ważnym dla Rzeczypospolitej ośrodku, stolicy metropolii, słuszną uchwałę podjęli w 1655 r. definityrzy prowincjalni, by prócz Krakowa i Warszawy rolę nowicjackich konwentów spełniały też klasztory w Lublinie i Lwowie. W późniejszych aktach kapitułnych brak jednak wzmianek o nowicjuszach w tych miastach. W r. 1689 na kongregacji prowincjalnej uchwalono, by wobec zmniejszenia się liczby zakonników przyjmować we wszystkich konwentach młodzieńców odpowiednich i budzących nadzieje (wymieniono wśród nich i konwent lwowski) i odsyłać ich do nowicjatów w Krakowie i Warszawie, przy czym będzie im liczony rok probacji nie od przyjęcia habitu, lecz od przybycia do klasztoru nowicjackiego³¹.

Inną formą kształcenia zakonników były studia prowadzone w klasztorach, niższe – w mniejszych, a wyższe – w większych. W aktach kapitułnych zanotowano wśród członków rodziny konwentu lwowskiego po 4 studentów w latach 1682 i 1685. Na pierwszej z wymienionych kapituł obciążono kosztami utrzymania studiów lwowskich parafię Stanin, którą biskup Stanisław Świącicki przydzielił około r. 1689 klasztorowi w Witkowie. Na kapitule w r. 1685 uchwalono, by na studia lwowskie klasztor w Witkowie oddawał rocznie 30 florenów, a klasztor w Zaturcach – 20 florenów. W r. 1688 konwent lwowski jest zapisany w rzędzie płacących składki na studia w Warszawie w wysokości 20 florenów, podczas gdy inne płaciły po 100 florenów³².

Jak się okazuje z powyższych przekazów, były w XVII w. próby prowadzenia nowicjatu i studiów w konwencie lwowskim. Pod koniec tego wieku i w w. XVIII zakonnicy oddawali się już tylko pracy duszpasterskiej.

²⁹ G. U t h, *Szkic historyczno-biograficzny Zakonu Augustiańskiego w Polsce*, Kraków 1930, s. 118.

³⁰ ZbSp BN, sygn. akc. 6385, k. 94v. (1634), k. 108v. (1640), k. 126 (1646).

³¹ Tamże, k. 162 (1655), k. 573 (1689).

³² Tamże, k. 502 (1682), k. 506 (1685), k. 504v. (1685), k. 550 (1688).

5. Duszpasterstwo

Augustianie lwowscy sprawowali duszpasterstwo początkowo w kościele Loretańskim na Przedmieściu Halickim, a od r. 1671 w kościele św. Anny na Przedmieściu Krakowskim. Poza tym otaczali opieką mniszki brygidki. Ludność chętnie gromadziła się w Domku Loretańskim przy kościele św. Anny, zakonnicy postarali się więc w 1679 r. o pozwolenie definitorium na odprawianie mszy św., by zapobiec szemraniom ze strony wiernych³³

Prowincjał Chryzostom Gołębiowski na wizytacji w 1688 r. zalecił zakonnikom zanosić po pacierzach wieczornych modły za Ojca Świętego, Kościół powszechny, o zgodę wśród władców, a szczególnie za „niezwykłego Króla naszego Jana III, za jego Małżonkę i cały Dom królewski”³⁴. Było to niedługo po wiktorii wiedeńskiej.

W pobożności XVII-XVIII w. preferowano nabożeństwa paraliturgiczne, zakładano bractwa, czczono relikwie. W zakonie augustiańskim szczególnym powodzeniem cieszyło się arcybractwo Pocieszenia NMP. Ponieważ nie wszystkie konwenty prowincji polskiej posiadały księgę bracką, postanowiono na kapitule w r. 1682 sporządzić ją centralnie i opodatkować poszczególne konwenty w wysokości zależnej od ich zasobności – od 3 do 20 florenów. Klasztorowi lwowskiemu, należącemu do biedniejszych, wyznaczono składkę w wysokości 6 florenów³⁵

Augustianie czcili szczególnie św. Teklę. Powstanie jej bractwa datuje się na drugą połowę XVIII w. W kościele lwowskim był jej ołtarz, własność bractwa. W aktach zapisano 1 sierpnia 1771 r. wpłatę stypendium mszalnego 1000 florenów na 4 msze „do świętej Tekli” od komornika ciechanowskiego. Moderatorem bractwa Pocieszenia NMP i św. Tekli był w 1768 r. Liberat Tropper³⁶.

Dzięki przyjaznym stosunkom ze sferami wpływowymi konwent lwowski otrzymał relikwie św. Sebastiana i św. Anny, patronki kościoła. Uroczyste ich wprowadzenie odbyło się *cum summo populi concursu* w 1741 r.³⁷ Również licznie zebrano się na pogrzebie przeora Karola Ziółkowskiego w 1745 r. – *in assistentia multorum sacerdotum saecularium et regularium*³⁸.

³³ Tamże, k. 403v.-404 (1679).

³⁴ Tamże, k. 560 (1688).

³⁵ Tamże, k. 502 (1682).

³⁶ *Bractwa religijne*, [w:] EncOrg, t. IV, s. 247-250; APKr Aug, sygn. 42, s. 83 (1768); s. 236, 237, 239 (1771).

³⁷ APKr, Aug, sygn. 40, s. 439 (1741).

³⁸ Tamże, s. 524 (1745).

Wspomniano wyżej o mniszkach brygidkach, którym augustianie służyli opieką duszpasterską. Zakon założony przez Brygidę Szwedzką około 1346 r. w Vadstena, oparty na zmodyfikowanej regule św. Augustyna, został zreorganizowany przez Katarzynę, córkę założycielki. Szybko nastąpił jego rozwój w północnej i środkowej Europie. W XV w. powstało 27 klasztorów, w w. XV – 80. Najstarsze fundacje polskie powstały w Gdańsku (1396) i w Lublinie (1426). Reformacja zadała cios zakonowi. Potrydenckie wizytacje wpłynęły na wzrost liczby powołań, m.in. w Polsce powstały klasztory w Brześciu (1621) i Łucku (1624). Do Lwowa przybyły brygidki w XVII w. W aktach kapitulnych augustiańskich zapiska z 1685 r. mówi: *Thomas Jastrzębski confessarius Monialium S. Brigittae*. Według szacunkowych obliczeń liczba brygidek w Polsce wynosiła w r. 1600 – 50, a w latach 1650, 1700, 1722/73 – 250, przy czym we Lwowie w 1772/73 r. było 20 mniszek³⁹

Klasztor brygidek lwowskich mieścił się niedaleko kościoła augustianów, jak wynika z przekazu o trasie nacierających na miasto Szwedów w r. 1704: „Postępowali dwoma traktami, pierwszym od Św. Łazarza ulicą Szeroką, drugim od Św. Anny około klasztoru panien brygidek”⁴⁰

Wizytatorzy przybywający do konwentu augustianów odwiedzali brygidki. W r. 1741 prowincjał zapisał, że po nawiedzeniu mniszek św. Brygidy pojechał do Witkowa⁴¹

6. Życie zakonne

Konwent lwowski, przeznaczony początkowo na siedzibę nowicjatu i studiów, miał zapewne odpowiednio dobrany skład personalny tak pod względem intelektualnym, jak duchowym. Brak jednak dokładniejszych źródeł z pierwszych lat istnienia klasztoru we Lwowie. Wizytator generalny Dominik Grabiński w swych ordynacjach z r. 1687 położył nacisk na sprawę wspólnej kasy i klauzury. Wizytacja ta skończyła się wydaniem dekretu pozbawiającego Chryzostoma Karskiego urzędu wiceprzeora. Motyw decydujący brzmiał: *V. P. Chrisostomus Karski in multis graviter deliquisse* – zawinił poważnie w wielu sprawach⁴².

Pod koniec XVII w. miał miejsce fakt usunięcia z zakonu Jana Wilhelma Szarajewicza, lwowianina, który wstąpił w r. 1684 na skutek „próśb i łez

³⁹ W. J a n i c z a k, J. K o w a l c z y k, *Brygida Szwedzka... Brygidki*, [w:] EK, t. 2, Lublin 1976, kol. 1115-1119; J a n i c k a - O l c z a k o w a, dz. cyt., s. 749-750; 769; ZbSp BN, sygn. akc. 6385, k. 506 (1685).

⁴⁰ K u n a s i e w i c z, dz. cyt., s. 60.

⁴¹ APKr Aug, sygn. 40, s. 439 (1741).

⁴² ZbSp BN, sygn. akc. 6385, k. 536-537, cytat: k. 536v.

matki” Został wydalony za niepoprawność uchwałą definitorium prowincjalnego z 1692 r., potwierdzoną dekretem generała z 1694 r. Zmarł we Lwowie 2 lutego 1695 r.⁴³

Wizytacje, jak zwykle, w pierwszych punktach ordynacji przypominały o sprawach dotyczących ćwiczeń nabożnych. W 1707 r. wyznaczono półgodzinne rozmyślanie poranne na godzinę 4, w zimie w refektarzu, w lecie – w kościele. Zalecono posługiwać się książką w języku polskim *linguae vulgaris*. Brewiarz należało odmawiać *devote et distincte* – nabożnie i wyraźnie. Od wspólnego oficjum zwalniała tylko konieczność odprawienia w tym czasie mszy św. Ośmiodniowe rekolekcje odprawiano indywidualnie. Celę wolno było opuszczać tylko na wspólne modlitwy i posiłki. Przypominano o jednolitości stroju i tonsury⁴⁴.

Wizytator Kandyd Potocki, aby wyróżnić niejako konwent lwowski, a zarazem zachęcić do obserwancji, zapisał w ordynacjach w r. 1707, że chce go urządzić na wzór większych konwentów, krakowskiego i warszawskiego – znosi więc skarbonę, a wikt i odzienie mają być ze wspólnej kasy. Zalecił sporządzać posiłki wewnątrz klasztoru, a więc kucharzem miał być mężczyzna. Porę obiadu wyznaczył na godzinę 11, a wieczerzy na 6 po południu. Nie wolno było jadać poza wspólnymi posiłkami. Posiłki miały być podawane w dostatecznej ilości i dobrze przyrządzone, by uniknąć szemrania ze strony braci. Zdanie św. Bernarda: „*Ubi non est abundantia, ibi non est observantia*” – gdzie brak obfitości, tam nie ma obserwancji, uzasadniało postawę otwarcia wobec zakonników. Zachęcał do łagodności względem służby i miłości dla chorych⁴⁵

Należało ściśle przestrzegać klauzury, więc „pod żadnym pretekstem nie wolno było wprowadzać do klasztoru niewiast, nawet należących do stanu szlacheckiego” Brama cmentarna miała być zamknięta „we dnie i w nocy”⁴⁶.

Upadek moralny społeczeństwa w XVIII w. coraz bardziej przenikał do klasztorów. Wizytator Wawrzyniec Czepański zagroził bratu Szymonowi, że w razie dalszego upijania się zostanie pozbawiony koronki kleryckiej i ukarany karcerem oraz wszczęciem procesu o wydalenie⁴⁷

⁴³ Tamże, k. 626-627; APKr Aug, sygn. 89, s. 39.

⁴⁴ APKr, Aug, sygn. 39, s. 120 (1707), s. 326 (1717); ZbSp BN, sygn. akc. 6385, k. 560 (1688).

⁴⁵ APKr Aug, sygn. 39, s. 122 (1707); sygn. 40, s. 159 (1727); sygn. 42, s. 237 (1771), s. 464 (1777).

⁴⁶ Tamże, sygn. 39, s. 123 (1707); sygn. 40, s. 338 (1735).

⁴⁷ Tamże, sygn. 39, s. 245 (1713).

Ze smutnych i poważnych wydarzeń należy odnotować wykroczenie braci zapisane przez prowincjała Szymona Górskiego w ordynacjach powizytacyjnych w r. 1776. Przeor Benedykt Daniłowski został pozbawiony urzędu z powodu niedopełnienia swoich obowiązków, a dwaj ojcowie skierowani na 15-dniowe rekolekcje do Zaturzec i Załoziec za częste wypadki pijaństwa, wychodzenie z klasztoru w nocy, fałszywe oskarżenie przeora. Jeden z członków rodziny był sprawcą spisku przeciw przełożonym i wysłania paszkwilu do władz austriackich w 1777 r.⁴⁸

7. Kasata klasztoru

Cesarzowa austriacka Maria Teresa (1740-1780) konsekwentnie wprowadzała program ingerencji państwa w sprawy kościelne. Dążyła do ujednoczenia różnojęzycznej monarchii. Miała do tego prowadzić szeroko pojętą germanizację, wgląd państwa w program kształcenia młodzieży i przyszłych kapłanów, zmniejszenie liczby klasztorów i przejęcie ich majątku na rzecz państwa, izolacja duchowieństwa i zakonników od władz zarówno kościelnych w Rzymie, jak zakonnych poza granicami monarchii.

Józef II (1780-1790), syn Marii Teresy i współrządca, a od 1780 r. jej następca, kontynuował politykę matki. Wprowadzony przez niego system polityczno-kościelny zdobył sobie nazwę józefinizmu.

Ziemie polskie zabrane przez Austrię w pierwszym i trzecim rozbiore zamierzono zasymilować z państwem. Granice kościelne miały się pokrywać z granicami politycznymi, dlatego następowały zmiany w przynależności administracyjnej parafii, dokonywane na podstawie ugód między biskupami.

Najwyższą władzę administracyjną – Gubernium Galicyjskie z siedzibą we Lwowie – objął pierwszy gubernator hr. Antoni Pergen. On przygotowywał akcję kasaty klasztorów. Radca Józef Knop wykonał drobiazgowo obliczenia, wykazy odnoszące się do poszczególnych konwentów. Już od 1775 r. Maria Teresa poleciła poczynić przygotowania do kasaty, a cesarz Józef II w 1781 r. wydał pierwszy dekret kasacyjny. W tym jeszcze roku uległo kasacie kilka klasztorów żeńskich. W roku następnym zostały zniesione m.in. brygidki lwowskie. Kasata objęła z kolei konwenty męskich zakonów, przede wszystkim kontemplacyjnych i żebrzących. W r. 1783 skasowano dwa konwenty augustiańskie (zakon w swym tytule nosił nazwę „eremici”) w archidiecezji lwowskiej: we Lwowie i Żydaczowie⁴⁹ W 1785 r. Józef II utworzył

⁴⁸ Tamże, sygn. 42, s. 437-439 (1776), s. 466 (1777).

⁴⁹ J. W y s o c k i, *Kościół katolicki w zaborze austriackim w latach 1772-1815*, [w:] HKP, t. II, cz. 1, s. 235-266.

Fundusz Religijny z powstałej trzy lata wcześniej Kasy Religijnej i uczynił go właścicielem całego majątku kościelnego w monarchii. Podstawą tego rozporządzenia była zasada prawna, że instytucje kościelne nie są właścicielami, lecz zarządcami swego majątku⁵⁰. W metropolii lwowskiej pozostały na razie klasztory w Krasnymstawie, Orchówku, Założcach i Witkowie.

*

Przypomniane tu fakty z przeszłości klasztoru lwowskiego ukazały go pod kilku aspektami: pod względem materialnym niebogaty, pod względem personalnym nieduży, po nieudanych próbach utrzymania nowicjatu i studiów wyższych – zdawałoby się – nie spełnił roli centralnego klasztoru w metropolii. W istocie należy go jednak ocenić inaczej. Klasztor lwowski w ciągu 142 lat swego istnienia pełnił zadanie reprezentanta augustiańskiej prowincji zakonnej wobec najwyższych władz kościelnych. Był przedstawicielem członków kilkunastu klasztorów rozsianych na rozległych terenach metropolii lwowskiej.

Mimo egzemplarności zakonu augustianie okazywali głęboką zależność i cześć wobec arcybiskupów lwowskich, począwszy od Stanisława Grochowskiego, który ich instalował na Przedmieściu Halickim, poprzez Wojciecha Korycińskiego, który dla rekompensaty za zniszczenia przekazał im kościół św. Anny, do Wacława Hieronima Sierakowskiego, ostatniego arcybiskupa w niepodległej Polsce, gorliwego duszpasterza i wizytatora. Kasata klasztoru lwowskiego miała miejsce już za jego następcy – Ferdynanda Kickiego⁵¹.

Dowodem wdzięczności dla hierarchii kościelnej było wręczenie w 1741 r. arcybiskupowi Mikołajowi Wyżyckiemu aktu agregacji do zakonu, nadanego przez generała augustianów na prośbę konwentu lwowskiego⁵².

Wdzięczność hojnemu dobrodziejowi kościoła św. Anny i klasztoru, kanonikowi kustoszowi Janowi Malawskiemu, okazali augustianie lwowscy przenosząc jego prochy – jak wyżej wspomniano – z podziemi katedry do zakonnego kościoła⁵³.

⁵⁰ Tamże, s. 266-276.

⁵¹ N i t e c k i, dz. cyt., s. 188: Sierakowski Wacław (1699-1780), koadiutor i biskup inflancki, biskup kamieniecki, biskup przemyski, arcybiskup metropolita lwowski. Tamże, s. 101: Kicki Ferdynand Onufry (ok. 1720-1797), arcybiskup metropolita lwowski (1780).

⁵² APKr Aug, sygn. 40, s. 439 (1741).

⁵³ Por. przypis 23.

Kościół św. Anny napełniał się tłumem wiernych nie tylko z powodu większych uroczystości, ale na częstych nabożeństwach brackich, mszach św. i kazaniach. Duszpasterską pracę augustianów wśród ludności niejednorodnej pod względem wyznaniowym i narodowościowym należy zapisać jako zasługę w podtrzymywaniu religii rzymskokatolickiej i języka polskiego. Lwów posiadał w 1669 r. 9 klasztorów męskich i liczył 4 tys. katolików⁵⁴.

ZAKOŃCZENIE

Augustianie już od schyłku średniowiecza tworzyli jeden z największych zakonów w świecie. Na ziemiach polskich Prus, Pomorza i Śląska w XIII w. ufundowano 10 klasztorów tego zakonu. Gdy powstała metropolia lwowska, erygowano klasztory augustiańskie również na jej terenach. Na przełomie XIV i XV w. powstały fundacje w Krasnymstawie i Brześciu. Po ogólnym zastoju w XV i XVI w. poczęły się tworzyć nowe placówki augustiańskie. Podczas gdy w XVII w. w metropolii gnieźnieńskiej powstały tylko 3 klasztory (Lublin, Radomyśl i Wilno), to w metropolii lwowskiej aż 7 (bądź 9, jeśli się wliczy placówki istniejące krótko – Mauryczyn, Białą Cerkiew)⁵⁵ Metropolia gnieźnieńska miała już dawno ukształtowaną organizację kościelną, sieć parafialną i zakonna była tu już gęsta, należało teraz nadrobić braki w tej mierze w młodszej metropolii, gdyż warunki narodowościowe i wyznaniowe wpłynęły na opóźnienie w formowaniu struktur kościelno-zakonnych na jej terenie.

Erekcja nowej metropolii umożliwiła wzmożenie aktywności duszpasterskiej w parafiach i konwentach różnych zakonów – najliczniejszych u dominikanów i franciszkanów. Augustianie pełnili swe zadania we własnych kościołach parafialnych i nieparafialnych lub też w innych, do których byli zapraszani jako kaznodzieje, profesorowie czy spowiednicy. Ambicje intelektualne, potwierdzone tytułami naukowymi, które wymieniano przy podaniu nazwiska, owocowały w kształceniu swych studentów we własnych szkołach. Utrzymywali społeczne dzieła, np. przytułek dla ubogich (szpital) w Założcach⁵⁶.

Apostolstwo trwania mimo niepewności losu, ciągłych wojen, zarazy, apostolstwo utrzymywania katolickiego wyznania wśród społeczeństwa prawosławnego oraz poprawnego współżycia z ludnością i hierarchią

⁵⁴ K u m o r, dz. cyt., s. 125.

⁵⁵ EK, t. 1, kol. 1077.

⁵⁶ APKr Aug, sygn. 42, s. 78 (1767); s. 91 (1768).

obrzędów grecko- i ormiańsko-unickich umieszcza augustianów metropolii lwowskiej w rzędzie bojowników o katolicyzm i polskość.

ANEKS

Lwów, 23 kwietnia 1643. Jan Solikowski, dziekan kościoła katedralnego kładzie kamień pod kościół OO Augustianów. AALw, sygn. KK 6, k. 542v.-543.

Jovis XXIII Aprilis Positio primi lapidis in Ecclesia P[at]rum Augustinianorum Leopoliensium

Peril[us]tris et Adm Reverendus D[omi]nus Joannes Solikowski Decanus Ecclesiae Metropolitanae Leopoliens[is] et protunc Con[sisto]rii Judex Surrogatus atque ab Ill[ustrissi]mo ac R[everendissi]mo D[omi]no Stanislao a Grochowce Grochowski Archiepiscopo Leopoliensi Abbate Sieciechoviensi perpetuo Adm[inist]ratore ad ponendum primarium lapidem in Eccl[esi]a et Capella extra muros Civitatis Leopoliensis ad honorem Dei Omnipotentis et laudem Beat[issi]mae Virginis MARIAE Loretanae per Religiosos P[at]res F[rat]res Esaiam Bochnensem Priorem totamq[ue] residentiam Ordinis F[ratr]um Eremitarum Sancti Augustini sumptibus Generosorum D[omi]norum Petri de Minoga et Elisabethae de Sienna Minockie Coniugum l[egi]timorum aedificari capta et aedificanda deputatus eundem lapidem adhibitis caeremoniis in Rituali Romano et Pontificali descriptis circa talia fieri solitis et consuetis ipso Festo San[cti] Adalberti Episcopi et Martyris posuit et locavit in Dei nomine Praesentibus ibidem Magnificis D[omi]nis Stanislao Bonifacio Mnischek Capitaneo Leopoliens[is] Petro Minocki Fundatore et Re[vere]ndis Valentino (k. 543) lentino Sasin Vicario Martino Wolski Mansionario Sp[ectab]ilibus Matthia Hayder Joanne Ubaldino Consulibus Leopoliens[ibus] Excell[ent]ibus Joanne Wolfowicz Medicinae Doctore Benedicto Adamo Tomicki Artium M[a]g[ist]ro Phi[losoph]iae Doctore Publico et Curiae Ill[ustrissi]mi ac Rev[eren]dissimi Archiep[iscop]i Consist[or]ii Leopoliensis Actuario Notario Caeterisq[ue] plurimis Religiosis tam dicti Ordinis q[ua]m aliorum et aliis Civibus et incolis Civitatis Leopoliensis.

Czwartek 23 kwietnia Położenie pierwszego kamienia pod kościół OO. Augustianów Lwowskich

Dostojny i Przewielebny Jan Solikowski, dziekan kościoła metropolitalnego lwowskiego, naówczas konsystorialny sędzia surogat przez Najdostojniejszego i Najprzewielebniejszego Stanisława z Grochowca Grochowskiego Arcybiskupa lwowskiego, wieczystego administratora Opactwa Sieciechowskiego wyznaczony do położenia pierwszego kamienia pod kościół i kaplicę poza murami miasta Lwowa na chwałę Boga Wszchemogącego i cześć N. Dziewicy Maryi Loretańskiej, który ma być zbudowany przez Zakonników Ojców Braci Izajasza z Bochni przeora i całą rezydencję Zakonu Braci Eremitów św. Augustyna kosztem Urodzonych Pana Piotra de Minoga i Elżbiety de Sienna Minockich, prawnych małżonków – położył go według ceremonii rytuału rzymskiego i pontyfikału, przepisanych na takie [czynności], w święto

Świętego Wojciecha Biskupa i Męczennika, w imię Boże – w obecności Wielmożnych Panów Stanisława Bonifacego Mniszka, starosty lwowskiego, Piotra Minockiego fundatora i Wielebnych Walentego (k. 543) Sasina Wikariusza, Marcina Wolskiego, Mansjonariusza, Sławetnych Rajców lwowskich Macieja Hayder, Jana Ubaldino, Znakomitych Jana Wolfowicza doktora medycyny, Benedykta Adama Tomickiego magistra sztuk, doktora filozofii, publicznego i konsystorza kurii Arcybiskupiej aktuariusza notariusza oraz licznych Zakonników tak wspomnianego Zakonu, jak innych oraz obywateli i mieszkańców miasta Lwowa.

1048.

sumogavit Pentlin et Joas Rudis Joas Joannes Polkowski Secu-
 sur Ecclesie Metropolitanae Leopoliens. Praesentibus Ambrosio Ann-
 no Wolski Mahsorianus et Thoma Trukowayk Sacellano p[ro]
 Ecclesia

Louis xxiii. Aprilis

Positio primi lapidis in Ecclesia Prim Augustiniana
 Leopoliensium

Pentlin et Joas Rudis Joas Joannes Polkowski Securus Ec-
 clesiae Metropolitanae Leopoliens et p[ro]curator Joas Rudis p[ro]
 rogatus atq[ue] ab Thoma et Rudis Joas Joannes a Prochoro
 Prochorowski Archiep[iscop]o Leopoliens Abb[ate] Sucechovius per-
 petuo Adornatore ad ponendam primam lapidem in Ecclesia et
 Capella extra muros Civitatis Leopoliens ad honorem Dei p[ro]
 potens et laudem Beatae Virginis MARIE Loretan[ae] per
 Religiosos Pres[by]t[er]os Fr[ater]s Esaiam Bachaessen Praev[er]o totius
 Ordinis Prim[us] Eremitarum Sancti Augustini p[ro]
 p[ri]ncipis Generosona Cononum Petri de Minoga et Elizabeth
 de Siero Alnochie Coniugum benedicti adificari cepta et ad-
 ificanda deputatus extruere lapidem adhibitis ceremoniis in
 Rituali Romano et Pontificali desumptis circa solia fie-
 ri solitis et consuetis ipso Festo Sancti Adalberti Episcopi
 et Martyris posuit et locavit in Dei nomine Praesentibus
 Joas Magnificus Dominus Stanislas Bonifacius Minichuk p[ro]
 curatore Leopoliens Petro Minocki Fundatore et Benno Ta-

lenno.

AUGUSTINIANS IN THE LVOV METROPOLY
IN THE PERIOD FROM THE END OF THE 14TH
TO MID-19TH CENTURY

S u m m a r y

The subject matter has been dealt with in two chapters. The first one contains a characteristics of 11 Augustinians convents in particular dioceses; the second one discusses in detail the life and role of the monastery in Lvov, the capital of the metropoly. In the Chełm diocese 4 convents were established, in the Włodzimierz-Łuck diocese three, in the Kijów diocese two, and in the Lvov archdiocese two. A couple of foundations did not stand the trial posed by difficult conditions and after several years collapsed. The founders of the first two monasteries were the reigning king Vladislav Jagiełło (in Krasnystaw) and prince Witold (Brześć). Then monasteries were founded by magnates and noblemen, but only after a 200-year break caused by the Reformation. The earliest two monasteries belonged to the religious province of Bavaria, and then to the Polish province established in 1547.

The seat of Augustinians was villages of various size. There were among them four towns: Lvov, Krasnystaw, Brześć and Żydaczów; three smaller towns (oppida): Kodnia in the Kijów voivodship, Orchów and Założce in the Russian voivodship; Radziechów, Witków (the Bełzec voivodship), and Zaturce (the Wołyń voivodship) were villages, land estates. Four convents had their own parishes, and one managed and restored a parish destroyed by the war. Other monasteries ran pastoral care in their church, and helped local parish priests. Augustinians cultivated Marian religiousness, three churches bore the invocation NMP (Immaculate Mary the Virgin). They established Marian fraternities, especially of NMP consolation. In Krasnystaw they were cathedral preachers, professors of theology, chaplains at the manor of a voievode, in Lvov they took care about the monastery of Brygides. The religious life was regulated by: the rule, Constitutions and ordination of the chapter and visitation. Visitors handed them, among other things, councillor and synodal orders of the Church. A general moral decline of the Polish society infiltrated also monasteries; the visitors many a time condemned intemperance.

The Lvov monastery was erected in 1641. According to the provincial chapter it was supposed to play the role of a novitiate monastery and conduct studies. These plans were being put into practice over a short time; reportedly, there were only a few novitiates and students. Therefore candidates were sent to the Warsaw monastery and were charged for studies. Over the period of the first 30 years the monastery was situated in the Halicz suburb, and then was given the church of the tailors' guild in the Cracow suburb, and there was located its seat. The monastery, along with the town, lived through Cossacks (1648), Turkish invasions (1673) and was destroyed. Then it restored its walls and took up pastoral care anew. It organized many a time massive worships, propagated religiousness in the fraternity of NMP of consolation and of St Tekla. It had relations not only with the lay founders but also with church officials, and represented all convents of the eastern lands before the metropoly.

After the partition first the monasteries from the Austrian sector were annulled: in Lvov, Żydaczów, Założce and Witków (1783-1787). In the '30 of the 18th century the monasteries in Brześć, Zaturce, Kodnia and Radziechów were annulled. The final stage of convents annulment occurred after the Polish uprising (1864). Then the convent in Krasnystaw and Orchow-Orchowek fell.

Augustinians of the Lvov metropoly fulfilled a noble role of strengthening Polishness in the eastern territories and preserving the Latin order, despite the Orthodox and Uniate surrounding.